

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЗЕРНЕЦЬКА АЛЛА АНАТОЛІВНА

УДК 81'1:800.6:373.1.013

ФУНКЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА
ВЕРБАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(КОМПЕТЕНТІСНИЙ АСПЕКТ)

10.02.02 – російська мова
10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є монографія

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант доктор філологічних наук, професор
Зайцева Ірина Павлівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут іноземної філології,
професор кафедри російської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Денисова Світлана Павлівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
в.о. зав. кафедри теоретичної і прикладної
лінгвістики та новогрецької філології

доктор філологічних наук, професор
Степанченко Іван Іванович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди,
завідувач кафедри слов'янських мов

доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри загального
та порівняльного мовознавства

Захист відбудеться “21” грудня 2015 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.852.06 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розісланий “19” листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Докторська дисертація у вигляді опублікованої монографії присвячена вивченню функціональної системи вербально-комунікативної діяльності крізь призму компетентнісного підходу.

Сучасний функціоналізм характеризується дедалі антропоцентричним вектором (С. Воркачов, І. Голубовська, В. Маслова та ін.), адже його представники зорієнтовані у своїх наукових пошуках на комплексний аналіз різних видів комунікативної діяльності людини з урахуванням *когнітивних процесів* (В. Дем'янков, О. Кубрякова та ін.), *психофізіологічних механізмів* (Т. Чернігівська та ін.), *стратегій і тактик* (Т. ван Дейк, О. Іссерс, О. Шейгал, Ф. Бацевич, Н. Ellingsworth, Т. Clevenger, J. Neuliep, D. Mattson та ін.), що супроводжують як *міжособистісну взаємодію* представників однієї етнокультури, так і *міжкультурне спілкування* (В. Воробйов, С. Денисова, В. Карасик, А. Левицький, В. Манакін, С. Тер-Мінасова, І. Халєєва та ін.). Актуалізація міждисциплінарної категорії комунікативності у царині функціональної лінгвістики зумовила якісну трансформацію останньої: перехід від аналізу ядерно-периферійної організації функціонально-семантичних полів (О. Бондарко) до ширшого вивчення висловлювань у різних комунікативних ситуаціях (Г. Почепцов і його послідовники) або в дискурсивних практиках (І. Серякова, М. Фуко, В. Bergen, R.F. Young та ін.).

Така спрямованість функціонального підходу здатна вивести когнітивну лінгвістику на вищий рівень пізнання когніції мовленнєвої діяльності й уточнити розуміння останньої як *функціональної системи* (П. Анохін), що є відкритою, тобто обмінюється інформацією і стимулами з середовищем реалізації комунікації, включаючи проміжні результати поточної комунікації, і за рахунок такого зворотного зв'язку саморегулюється, самоорганізується і саморозвивається. У свою чергу, це дає змогу мобільно коригувати процес і механізми взаємодії мовців, обирати ефективні способи і засоби спілкування (або в термінах семіотики: кодування і декодування інформації – Р. Барт, Ч. Морріс, Ч. Пірс, Р. Якобсон). Оскільки передавання інформації здійснюється за допомогою знакових систем, то в комунікативному процесі, як правило, розрізняють вербальну і невербальну комунікацію (І. Горелов, І. Корольов, Г. Крейдлін, Л. Солощук, J. Hall, M. Knapp та ін.).

Вербальна комунікація є міждисциплінарним об'єктом і становить один із найпопулярніших напрямів досліджень у всіх сферах гуманітарного знання, зокрема і у лінгвістиці, в якій на сьогодні формується нова теорія і методологія, що дістала назву “лінгвоперсонологія” (Г. Богін, В. Воробйов, М. Голєв, Г. Інфантова, В. Нерознак, Л. Славова, О. Сиротиніна, В. Тимофєєв та ін.), ключовими аспектами якої залишаються питання ефективності самовираження мовної особистості (Ю. Караулов, В. Карасик, С. Воркачов та ін.) у процесі міжсуб'єктної взаємодії, тобто кооперативної *вербально-комунікативної діяльності*.

З прикладних позицій проблема якості й ефективності вербально-комунікативної діяльності/поведінки була сформульована етнолінгвістами (Є. Бартмінський, В. Красних, Й. Стернін, М. Толстой, О. Тищенко, M. Saville-Troike, N. Reiss та ін.) як запитання: що повинен знати і вміти носій мови, щоб адекватно й успішно брати участь у вербально-комунікативній діяльності?

Сукупність таких знань і вмінь у лінгвістиці свого часу назвали **комунікативною компетенцією** (Д.Н. Hymes), яка згодом стала предметом одночасного спостереження у психолінгвістиці (О. Леонтьєв) й методиці навчання мов (М. Вятютнев, Д. Ізаренков, А. Зернецька, І. Зимня, С. Ніколаєва та ін.).

За 40 років опрацювання термінологічної дескрипції “комунікативна компетенція” (Є. Верещагін, М. Вятютнев, Н. Гальськова, Т. Дрідзе, Д. Ізаренков, М. Китайгородська, В. Костомаров, Р. Міньяр-Белоручев, Т. Попова, В. Сафонова, Г. Томахін, І. Халєєва, Л. Шабаліна, L. Bachman, R. Bell, M. Canale, G. Caspar, R. Clifford, T. McNamara, J. Munby, M. Swain, H. Widdowson та ін.) дискусійними і донині залишаються такі основні проблеми, як 1) відсутність оптимальної дефініції; 2) різна інтерпретація змісту цього поняття і, як наслідок, асистемне його вивчення тощо, а головне, 3) дублетність суміжних, але не тотожних двох термінів *компетенція – компетентність*.

Під **комунікативною компетентністю** розуміємо персоніфікований спосіб (зміст і форму) реалізації вербально-комунікативної діяльності, який є результатом набутого досвіду і не зумовлений соматичними або психічними порушеннями.

Для створення будь-яких прикладних конструктів (наприклад, *комунікативна компетенція* як а) мета і зміст навчання іноземної мови, б) база даних і знань штучного інтелекту і його похідних, зокрема, автоматизованих перекладачів і текстових експертних систем, в) відображення рівнів сформованості мовної особистості), пов'язаних із вербальною комунікацією та вербально-комунікативною діяльністю необхідним є врахування всіх складників останньої, розуміння взаємозалежностей і ступеня їх взаємовпливу, а також перелік всіх (або максимальна кількість описаних у науковій літературі) дисперсних характеристик складників, що формують це семіотичне утворення і забезпечують емерджентний результат вербальної комунікації.

З позицій теоретичної лінгвістики вербальна комунікація – це поліаспектне явище, досліджуване різними науковими школами з позицій прагматики (І. Шевченко), когнітивістики (Дж. Лакофф та ін.), неофункціональної лінгвістики (А. Корольова та ін.), психолінгвістики (О. Леонтьєв, К. Седов та ін.), риторики (Н. Безменова, К. Берк, Ж. Дерріда, Дж. Ліч, Л. Мацько та ін.), що зумовило появу суміжних термінів на зразок: мовленнєві/комунікативні операції, дії, акти, вчинки, події, хід і поведінка; комунікативна перспектива мовленнєвого акту; мовленнєва/комунікативна діяльність у реальному часі та з відтермінованою взаємодією; види мовленнєвої діяльності; дискурс-аналіз; інтерпретація; фрейм, концепт; адресант – образ автора; адресат – образ адресата; мовна норма; мовленнєвий етикет; функціональні стилі мовлення; мовленнєві жанри; комунікативні стратегії і тактики; закони, правила і принципи комунікації; мовна ситуація – контекст; формальна організація тексту – мовленнєве втілення; засоби комунікації тощо (С. Аристов, М. Бахтін, Ф. Бацевич, Р. Водак, О. Гойхман, Т. ван Дейк, В. Дем'янков, О. Іссерс, І. Сусов, Є. Тарасов, Т. Шмельова та ін.).

При цьому домінантним вектором у вивченні вербальної комунікації залишається власне лінгвістичний, бо головна вимога до учасників спілкування – це досконале володіння мовою як набором конвенційних правил кодування / декодування смислів (І. Сусов).

Очевидна невідповідність наукового об'єму поняття *вербальна комунікація*, що видно навіть з далеко не повного наведеного вище переліку термінів-складників, які вживаються на його позначення, лінгвістично орієнтованому підходу до його витлумачення, актуалізує вирішення таких основних проблем, як уточнення співвідношення дескрипцій: *спілкування і вербальна комунікація, вербальна комунікація і вербально-комунікативна діяльність*; коректна інтерпретація *вербально-комунікативної діяльності* як способу реалізації *вербальної комунікації*.

Потреба науково-об'єктивного формулювання термінологічних дефініцій *вербально-комунікативна діяльність і вербальна комунікація* останнім часом жваво обговорюється теоретиками мовознавчої науки, зокрема дискутується ідея про доповнення дихотомії *мова – мовлення* третьою складовою – *комунікація* (М. Кронгауз, Є. Ключев, Ф. Шарков, С. Цейтлін) за рахунок виокремлення зі складу поняття *мовлення* комунікативної складової.

У монографії під *вербальною комунікацією* розуміємо опосередкований знаками другої сигнальної системи процес інформаційного впливу на свідомість мовця і/або його відчуття чи самовпливу (аутокомунікація) з усвідомлено/неусвідомлено визначеною метою. Способом реалізації цього процесу і досягнення результату (в тому числі й аутопоезису) є *вербально-комунікативна діяльність*. Попередні наші дослідження показали, що вербально-комунікативна діяльність – це те системне явище, яке синергетично поєднує всі теорії різних наук, пов'язаних із вербальною комунікацією і мовою в широкому сенсі, але структура якого і донині не визначена жодною з концепцій.

У теорії систем природну мову розглядають як надскладну систему (В. Лачинов, А. Поляков, Х. Тхагапсоев). У результаті вивчення наукових праць із методології структурного аналізу і проектування (САПР) (Д.А. Марка, К. МакГоуен), а також загальної теорії систем і теорії функціональних систем (П. Анохін, К. Судаков) припускаємо, що вербальна комунікація як діяльність має всі ознаки *функціональної системи відкритого типу* та підлягає моделюванню. Свого часу П. Анохін поширив зміст цього поняття на структуру будь-якої цілеспрямованої діяльності. З цих позицій може бути розглянута і структура вербально-комунікативної діяльності.

Актуальність теми докторської дисертації, поданої у вигляді опублікованої монографії, зумовлена її зорієнтованістю на системне міждисциплінарне вивчення, з одного боку, лінгвoseміотичної природи людського спілкування, зокрема вербального, а з іншого, – когнітивного процесу формування у людини здатності до ефективної як монокультурної, так і міжкультурної вербальної комунікації. Такий інтегрований онтологічний та епістемологічний підхід до різноаспектної характеристики вербально-комунікативної діяльності крізь призму компетентнісного підходу сприятиме, передусім, упорядкуванню термінологічного-поняттєвого інструментарію теорії вербальної комунікації і на цій основі її вдосконаленню, де вербально-комунікативна діяльність буде представлена як складноорганізована дискурс-зумовлена функціональна система відкритого типу, спрямована на забезпечення перебігу успішності трансляції інформації відповідно до прагматичних намірів мовної особистості та її комунікативної компетентності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація, подана у вигляді опублікованої монографії, виконана в рамках прикладного наукового дослідження за рахунок видатків загального фонду державного бюджету Міністерства освіти і науки України (№0113U003002, реєстраційна справа УкрІНТЕІ № 07-10/44-31 від 28.12.2012 р.) “Концепція лінгвістичної компетенції як основа змісту підтриманого комп'ютером навчання іноземної мови в навчальних закладах різного рівня”, що виконувалося на кафедрі загального мовознавства і германістики, кафедрі іноземних мов Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Монографія підготовлена згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт НПУ імені М.П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук” і є складовою частиною наукової теми кафедри загального мовознавства і германістики Інституту іноземної філології “Зіставно-типологічне вивчення мов у синхронії і діахронії” (тему дисертації, поданої у вигляді монографії, затверджено вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 5 від 28.11.2013 р.).

Мета дослідження полягає у конструюванні моделі функціональної системи вербально-комунікативної діяльності й представленні структури комунікативної компетенції як бази даних у формі знань і умінь, необхідних для її успішної реалізації.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

– критично проаналізувати наукову літературу з проблем лінгвоперсонології, лінгвосеміотики, неофункціональної лінгвістики, лінгвосинергетики, психолінгвістики, теорії систем і сформулювати теоретичні положення роботи з вивчення вербально-комунікативної діяльності як функціональної системи відкритого типу;

– синтезувати різні дефініції вербально-комунікативної діяльності і комунікативної компетенції крізь призму суміжних понять та різних сфер вивчення, проаналізувати термінологічну дублетність і представити найбільш коректне науково вмотивоване їх визначення;

– обґрунтувати необхідність розробки нових методологічних засад дослідження вербально-комунікативної діяльності як надскладного композиційного утворення лінгвосеміотичної, когнітивно-дискурсивної і соціокультурної природи, яке самоорганізується у функціональну систему відкритого типу, центральним поняттям якої є комунікативна компетенція, що потребує нових методик її формування і вимірювання у сьогоденних умовах глобального міжкультурного і віртуального спілкування;

– розробити комплексну методику аналізу системо- і структуроутворювальних компонентів і надскладних відношень між елементами функціональної системи вербально-комунікативної діяльності;

– сконструювати модель функціональної системи вербально-комунікативної діяльності та виявити системоутворювальні фактори цього ментально-мовно-дискурсивного конструкту;

– представити структуру комунікативної компетенції як бази даних трьох типів кластерів: пресуппозиційної компетенції, лінгвістичної компетенції, діяльнісної компетенції;

– скласифікувати якісні та кількісні параметри змісту комунікативної компетентності комунікантів;

– установити закономірності в організації моделі функціональної системи вербально-комунікативної діяльності та у структурі комунікативної компетенції як бази даних у формі знань і умінь, необхідних для її реалізації, що є універсальними для представників різних соціумів.

Об'єктом дослідження є вербально-комунікативна діяльність як динамічна функціональна система, що має лінгвосеміотичну, когнітивно-дискурсивну і соціокультурну природу.

Предмет дослідження становить модель функціональної системи вербально-комунікативної діяльності і склад керованої нею бази даних комунікативної компетенції.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що вербально-комунікативна діяльність становить динамічну складноорганізовану функціональну систему відкритого типу, що самоорганізується за рахунок обміну інформацією із зовнішнім середовищем, тобто є континуально та дискурсивно зумовленою. Функціональна система вербально-комунікативної діяльності – це модель керування базами даних зі складу комунікативної компетенції, що реалізується мовною особистістю в обох іпостасях – адресанта й адресата – для отримання бажаного результату (перлокутивного ефекту).

Джерельною базою дослідження є наукові й лексикографічні праці, в яких у різні часи і з різних позицій робилися спроби осмислити обидва поняття – вербальної комунікації і комунікативної компетенції – та представити оптимальне їхнє витлумачення й визначення і які опрацьовувалися у процесі формулювання теоретичних положень роботи, а також документи Ради Європи “Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment” (CEFR).

Фактичним матеріалом роботи є художні твори російських письменників Ільї Ільфа та Євгена Петрова, з яких було відібрано фрагменти текстів з мовленням головних героїв; вірші поетеси Марини Цвєтаєвої для визначення рівнів комунікативної компетентності героїв творів і авторки віршів, а головне, ступеня досягнення перлокутивного ефекту у процесі вербально-комунікативної діяльності.

Методи дослідження. Комплексна методика дослідження ґрунтується на інтегрованому методологічному підході, відповідно до якого об'єкт дисертації – вербально-комунікативна діяльність – витлумачується як динамічна складноорганізована функціональна система відкритого типу, що самоорганізується; континуально обмінюється інформацією, яка регулюється мовною нормою і стимулюється дискурсом – середовищем її реалізації. Розробка комплексного підходу до вивчення категорій вербально-комунікативної діяльності й комунікативної компетенції потребувала залучення як загальнонаукових (формально-логічних методів наукового пізнання: індукція, дедукція, синтез; методу теоретичного узагальнення), так і спеціальних лінгвістичних методів і прийомів: функціонального методу – для інтерпретації вербально-комунікативної діяльності як функціональної системи відкритого типу; методу екстраполяції – для аналогового моделювання архітекtonіки складників вербально-комунікативної діяльності; методу лінгвокогнітивного моделювання – для конструювання моделі функціональної системи вербально-комунікативної діяльності як ментально-мовно-дискурсивного утворення; елементів методу дискурс-аналізу – для обґрунтування динамічного характеру вербально-комунікативної діяльності, який стимулюється

різними дискурсивними практиками; *кластерного методу* – для представлення структури комунікативної компетенції як бази даних трьох типів кластерів: пресупозиційної компетенції, лінгвістичної компетенції, діяльнісної компетенції; *прескриптивного методу й елементів контент-аналізу Г. Лассвелла* – для встановлення параметрів змісту (мовної норми) і вимірювання (моніторингу) рівнів комунікативної компетентності комунікантів; *елементів прагмасемантичного і контекстуально-інтерпретаційного методів* – для виявлення ступеня досягнення перлокутивного ефекту у процесі вербально-комунікативної діяльності головних героїв художніх прозових текстів і авторів віршованих текстів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *уперше розроблено* нові концептуальні засади для вивчення вербально-комунікативної діяльності як об'єкта 1) функціональної антропозорієнтованої лінгвістики, інтерпретованого через поняття категорії; 2) когнітивної лінгвістики – динамічного ментального конструкту – структури свідомості; 3) прескриптивної лінгвістики – регульованого мовними нормами; 4) лінгводискурсології – стимульованого дискурсивними практиками; 5) лінгвоперсонології – пов'язаного з поняттям комунікативної компетентності мовної особистості; 6) теорії систем – представлено як складноорганізована дискурс-зумовлена функціональна система відкритого типу. *Уперше сконструйовано* ментально-мовно-дискурсивну модель вербально-комунікативної діяльності, що є функціональною системою відкритого типу; *представлено* структуру комунікативної компетенції як бази даних трьох типів кластерів: пресупозиційної компетенції, лінгвістичної компетенції, діяльнісної компетенції, що є необхідними для реалізації вербальної комунікації; *скласифіковано* якісні та кількісні параметри змісту комунікативної компетентності мовної особистості, а також на основі елементів методу контент-аналізу Г. Лассвелла *здійснено* вимірювання (моніторинг) рівнів її сформованості для забезпечення успішності перебігу вербальної комунікації; *виявлено* ступінь досягнення бажаного перлокутивного ефекту (декодування читачем мовного коду творів) у процесі вербально-комунікативної діяльності головних героїв художніх прозових текстів і авторів віршованих текстів; *доведено*, що теоретична модель функціональної системи вербально-комунікативної діяльності та структура комунікативної компетенції є універсальними для носіїв будь-яких мов.

Зміст дослідження сформульовано в таких **основних положеннях**, які винесено на захист.

1. Функціональна система вербально-комунікативної діяльності – це теоретико-методологічно-прикладний конструкт, який самоорганізується у порядку, описаному в наукових концепціях і положеннях представників семіотики (Р. Барт, Р. Якобсон, С. Єрмоленко та ін.), психофізіології (Т. Дрідзе, М. Жинкін, О. Залевська, О. Леонтьєв, Т. Чернігівська та ін.), когнітивної лінгвістики (В. Демянков, О. Селіванова, Й. Стернін та ін.), лінгводискурсології (Ф. Бацевич, Р. Водак, А. Чудинов, О. Шейгал, Г. Яворська та ін.), лінгвоперсонології (Ю. Караулов, Л. Славова та ін.), теорії систем (П. Анохін, К. Шеннон, К. МакГоуен та ін.) тощо і є відкритим динамічним утворенням, що характеризується через поняття комунікативної компетенції.

Водночас потенційна здатність мовної особистості – носія мови і представника конкретного соціуму – до оптимальної реалізації мовленнєвого спілкування витлумачується як її комунікативна компетентність.

2. Мовленнєве спілкування і вербальна комунікація є синонімічними поняттями. Вербальна комунікація реалізується через вербально-комунікативну діяльність. Оптимізувати, вдосконалити або максимально продуктивно проаналізувати вербально-комунікативну діяльність можливо на базі її системи.

3. Вербально-комунікативна діяльність є надскладною функціональною системою відкритого типу – ментально-мовно-дискурсивним утворенням. Функціональність цієї системи виявляється у тому, що вона набуває матеріальної форми, реалізується в різних мовно-дискурсивних практиках, динамічно розвивається, саморегулюється, вибірково поєднуючи різні фрагменти бази набутих знань і вмінь з переліку комунікативної компетенції та актуалізуючи когнітивні й психофізіологічні процеси для досягнення мети спілкування.

4. Системоутворювальним фактором вербально-комунікативної діяльності є бажаний перлокутивний ефект. Пресуппозицією процесу вербально-комунікативної діяльності є потенціал спонукання, що формується на підставі аналітичних дій зіставлення, відбору та синтезу різноманітних аферентних потоків збуджень, що йдуть від мотиву, аналізу та оцінки обстановки, інформації про аналогічні ситуації, що зберігаються у пам'яті, стимулу діяльності.

5. Запорукою досягнення перлокутивного ефекту є комунікативна компетенція – сукупність доведених до автоматизму мовних і позамовних знако-мовленнєвих знань і вмінь здійснювати соціально-психологічний прогноз ситуації спілкування, програмувати процес спілкування й управляти цим процесом.

7. Структура комунікативної компетенції представлена у роботі як база даних трьох типів кластерів: пресупозиційної компетенції, лінгвістичної компетенції, діяльнісної компетенції.

8. Пресупозиційна компетенція – це сукупність знань про навколишній світ і вмінь здійснювати когнітивні операції обробки цих знань для вилучення з дискурсу потрібної інформації/інтенції або породження інформації/інтенції дискурсу.

9. Лінгвістична компетенція – це сукупність лінгвістичних знань і умінь проводити когнітивні дії з породження або вичленування необхідних смисло- і формоутворювальних мовних кодів дискурсу.

10. Діяльнісна компетенція – це сукупність знань про дії/програми дій та умінь самих дій/програми дій, які відбуваються під час того чи іншого виду мовленнєвої діяльності, та умінь виконувати ці дії з метою рецепції матеріалізованих кодів дискурсу або їхнього продукування (матеріалізації).

Практичне значення одержаних результатів роботи пов'язане з можливістю їхнього застосування у викладанні навчальних дисциплін і спецкурсів: “Загальне мовознавство”, “Теоретична граматики англійської мови” (розділ “Теорія мовленнєвих актів”, “Комунікативний синтаксис”), “Методика викладання російської мови”, “Методика викладання іноземної мови (розділ “Рівні сформованості іномовної комунікативної компетентності”); у розробці теоретичних і практичних курсів із прагматики спілкування (Розділ “Формування іномовної комунікативної компетенції”), теорії та інтерпретації дискурсу.

Науково обґрунтовані структура і зміст комунікативної компетенції можуть бути використані для вдосконалення змісту навчання іноземної/рідної мови; для створення стандартів навчання іноземної мови для різних цілей і рівнів володіння, а також сприятимуть коректній диференціації термінологічних дескрипцій *комунікативна компетенція – комунікативна компетентність* як у теорії лінгвоперсонології, так і у прикладній лінгвістиці (методика навчання мов тощо).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати роботи висвітлювалися на *двадцяти трьох* міжнародних наукових конференціях і конгресах в Україні та за кордоном: IV Міжнародна наукова конференція “Міжкультурні комунікації: традиції і нові парадигми” (24–28 травня 2005, м. Алушта); Міжнародна науково-практична конференція “Навчальний процес як основа комплексної адаптації іноземних студентів до нового освітнього, соціального та культурного середовища” (22–24 червня 2005, м. Одеса); V Міжнародна наукова конференція “Міжкультурні комунікації: проблеми російсько-українського білінгвізму” (24–28 травня 2006, м. Алушта); I Міжнародна наукова конференція завідувачів кафедр російської мови країн СНД і Балтії “Російська мова в комунікативному просторі країн СНД і Балтії” (14–15 грудня 2006, м. Москва, РФ); XIII Міжнародна конференція з функціональної лінгвістики “Мова і світ” (2–6 жовтня 2006, м. Ялта); VI Міжнародна наукова конференція “Міжкультурні комунікації: стратегії освіти і методика навчання мов” (24–28 травня 2007, м. Алушта); XI конгрес Міжнародної асоціації викладачів російської мови і літератури “Світ російського слова і російське слово у світі” (17–23 вересня 2007, м. Варна, Болгарія); XI Міжнародна науково-практична конференція “Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі і міжпредметні зв'язки” (7–8 червня 2007, м. Харків); VII Міжнародна наукова конференція “Міжкультурні комунікації: ноосферна парадигма в мові” (24–28 травня 2008, м. Алушта); XII Міжнародна науково-практична конференція “Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі і міжпредметні зв'язки” (червень 2008, м. Харків); Міжнародна наукова конференція “Російська мова як фактор розвитку духовності в сучасній Україні” (15–17 травня 2008, м. Луганськ); III Міжнародна науково-практична конференція “Теорія і технологія іншомовної освіти” (1–3 жовтня 2008, м. Сімферополь); IV Міжнародна науково-практична конференція “Російська мова в полікультурному світі” (8–11 червня 2010, м. Ялта); IV Міжнародна науково-практична конференція “Теорія і технологія іншомовної освіти” (29–30 вересня 2010, м. Сімферополь); Міжнародна наукова конференція “Культурне розмаїття та інтеркультурний діалог у процесі міжкультурної комунікації” (22–23 жовтня 2010, Тирасполь, Молдова); I (V) Міжнародна науково-практична конференція “Теорія і технологія іншомовної освіти” (27–28 жовтня 2011, м. Київ); XII Конгрес Міжнародної асоціації викладачів російської мови і літератури “Російська мова та література в часі і просторі” (10–15 травня 2011, м. Шанхай, КНР); XVII Міжнародна науково-практична конференція “Технології навчання російської мови як іноземної і діагностика мовленнєвого розвитку” (2–3 лютого 2011, м. Мінськ, Білорусь); VI Міжнародна науково-практична конференція “Російська мова в полікультурному світі” (8–11 червня 2012, м. Ялта); Міжнародна наукова конференція “Паралінгвістика і переклад в аспекті глобалізації: від

навчання до мовної та культурної політики” (15–16 жовтня 2012, м. Кишинів, Молдова); IV Міжнародна науково-методична конференція “Освітні вимірювання – 2013: ЗНО як інструмент забезпечення рівного доступу до вищої освіти і оцінювання якості освіти” (01–05 жовтня 2014, м. Івано-Франківськ); II (VI) Міжнародна науково-практична конференція “Теорія і технологія іншомовної освіти” (29–30 жовтня 2014, м. Сімферополь); на щорічних звітно-наукових конференціях викладачів, аспірантів, докторантів НПУ ім. М.П. Драгоманова “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету”.

Публікації. Проблематику, теоретичні і практичні результати дисертаційної роботи, поданої у вигляді опублікованої монографії, викладено у *двадцяти трьох* публікаціях, серед яких: *дві* монографії (з них 1 – одноосібна, 16 друк. арк., 1 – колективна, в якій написано розділ, обсягом 1 друк. арк.); *п'ятнадцять* статей, надрукованих у наукових фахових виданнях України, *шість* статей – у періодичних виданнях інших держав.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та висновки дисертації розроблені автором особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві (номери 2, 10 за списком публікацій в авторефераті), автору належать:

- аналіз компетентнісного аспекту Web-комунікації;
- обґрунтування застосування мультимедіа дискурсу у навчанні іноземних мов;
- визначення труднощів із розмежування і запам'ятовування формо-змістової сторони англійської/російської як нерідних мов, які вивчають студенти-іранці;
- компаративний аналіз багатозначності функцій відмінків англійської, російської мов і фарсі;
- зіставлення формального вираження значень відмінків в англійській, російській мовах і фарсі.

Обсяг і структура роботи. Монографія складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (317 позицій, з них – 39 іноземними мовами). Загальний обсяг опублікованої монографії – 336 сторінок, обсяг основного тексту опублікованої монографії становить 300 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано гіпотезу дослідження та його мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, представлено положення, які винесено на захист, та методи вирішення наукової проблеми, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, указано форми їх апробації і структуру роботи.

У **першому розділі** “Теоретико-методологічні засади дослідження” критично проаналізовано наукову літературу з проблем теорії комунікації, лінгвоперсонології, лінгвосеміотики, неофункціональної лінгвістики, лінгвосинергетики, психолінгвістики, теорії систем і сформульовано теоретичні положення роботи, на яких ґрунтується оновлене розуміння вербально-комунікативної діяльності як функціональної системи відкритого типу; синтезовано різні дефініції вербально-комунікативної діяльності і комунікативної компетенції крізь призму суміжних понять і різних сфер вивчення, проаналізовано термінологічну дублетність понять комунікативна компетенція і

комунікативна компетентність і представлено найбільш коректне науково вмотивоване їх визначення; обґрунтовано необхідність розробки нових методологічних засад дослідження вербально-комунікативної діяльності як надскладного композиційного утворення лінгвосеміотичної, когнітивно-дискурсивної і соціокультурної природи, яке самоорганізується у функціональну систему відкритого типу і центральним поняттям якого є комунікативна компетенція, що потребує нових методик її формування і вимірювання у сьогоденних умовах глобального міжкультурного і віртуального спілкування; розроблено комплексну методику аналізу організації функціональної системи вербально-комунікативної діяльності на основі сформованих баз даних комунікативної компетенції.

XX століття у лінгвістиці пройшло під знаком структуралізму, актуалізувавши у наукових дослідженнях розробку системних відношень між мовними явищами, а головне, – функціональний підхід (започаткований представниками празького структуралізму), крізь призму якого почали розглядати різні види мовленнєвої діяльності людини, які згодом оформилися в потужний науковий напрям, що дістав назву *комунікативно-діяльнісний підхід*. Центральними поняттями останнього було обрано вербальну і невербальну комунікацію та комунікативну компетенцію, навколо яких і донині продовжують точитися суперечливі дискусії.

Наразі власне системність і рух, включаючи людські практики, або, в термінології М. Фуко, – дискурсивні практики і мислення, визнані основою загальнонаукової гуманітарної парадигми (Л. фон Берталанфі, І. Блауберг, О. Богданов, П. Друкер, О. Малюта, Л. ла Русш, Г. Саймон, Р. Фейджин, Р. Холл, А. Чандлер, Л. Черногор, Е. Юдін та ін.).

Вербальна комунікація як вид діяльності людини (її практики), тобто *вербально-комунікативна діяльність* (далі – ВКД), також є системою, що у загальній теорії систем мовленнєвої діяльності кваліфікована як надскладна (складноорганізована) система (Д. Марка).

Протягом усієї історії вивчення комунікації науковці кількох поколінь намагалися пояснити різні аспекти нескінченного спектру складності ВКД. Як наслідок, створювалися різні моделі комунікативної діяльності, що дозволяли не тільки впорядкувати відомі її складники, а й визначити напрями подальших досліджень. Залежно від розуміння основних функціональних завдань ВКД у науковій літературі представлено три типи її моделей.

1. Тип інформаційних моделей (включаючи і невербальну складову – Г. Грайс, Г. Лассвелл, Ю. Лотман, К. Шеннон і У. Уївер, Р. Якобсон та ін.) – спосіб (схема) формування уявлення про комунікацію, її компоненти і реалізацію в конкретних умовах.

2. Тип моделей породження/сприйняття мовлення: стохастичні моделі (Дж. Міллер, Ч. Осгуд, Дж. Селфридж, Z. Harris, N. Chomsky – моделі трансформаційної граматики), моделі за безпосередніми складниками (Л. Блумфілд, Ю. Найда, Р. Уеллз, Ch. Hockett та ін.), когнітивні моделі (В. Дем'янков, О. Кубрякова (див.: “Краткий словарь когнитивных терминов”), психолінгвістичні моделі (М. Жинкін, О. Леонтьєв, О. Лурія та ін.) і нейропсихологічні моделі (Т. Чернігівська, Л. Чистович та ін.), теорії пасивного сприйняття (граматика слухача Ч. Хокетта) та їхні альтернативні моделі “аналізу через синтез” (М. Халле, К. Стівенс та ін.).

3. Тип моделей мови як системи дуалістичності знаків: модель “смысл↔текст” (Ю. Апресян, О. Жолковський, І. Мельчук та ін.), функціональна теорія В. Тузова, аплікативна граматики і двоступенева теорія фонології С. Шаумяна та ін.

На сьогодні у лінгвістичній літературі досить детально схарактеризовано складники цих моделей, а також указано на головний їхній недолік (М. Макаров, Г. Почепцов), який убачають у тому, що жодна з моделей не демонструє і не розкриває достатньою мірою зв'язки між усіма компонентами вербальної комунікації як єдиної системи, що породжує емерджентний результат. Цей недолік став очевидним із активним розвитком теорії комунікативістики.

Чим більше дисперсних компонентів вербальної комунікації знає носій мови – комунікант, тим адекватніше він інферує смысл повідомлення або відтворює гештальт ситуації спілкування як результат, що не дорівнює сумарній кількості складових процесу взаємодії, а має більш складні зв'язки й відношення між усіма компонентами мовленнєвої діяльності, врахування яких забезпечує збіг ілюктивного наміру і перлюктивного ефекту. З іншого боку, згадані моделі не відображають динамічних і статичних зв'язків взаємозумовленості елементів ВКД, які дозволяють системі бути мобільною і такою, що самоорганізується.

У результаті цієї дискусії у середовищі фахівців з теорії мовленнєвої діяльності, що становить діяльнісну концепцію мови, спрямовану на дослідження єдності процесів продукування й сприйняття мовлення, мовленнєвих операцій та механізмів, мотивованості мовленнєвої активності у складі структури позамовної діяльності людини як члена соціуму, організації пам'яті, типів знань, зв'язку мислення й мовлення, значення та слова в мовленнєвому механізмі людини, нейропсихологічного підґрунтя мовленнєвих процесів, онтогенезу мовленнєвої здатності, стратегій оволодіння мовою та її використання (О. Селіванова), було визнано недосконалість загальної моделі системи ВКД у частині її дистанційованості від вербально-комунікативних потреб суспільства, що на практиці локалізовано, а, з наукового погляду, фрагментарно (а не системно) продемонстровано у розробках із психології, соціології та власне лінгвістики на прикладах різних PR-технологій, реклами, професійної (політичної, юридичної, педагогічної, лікарської, соціальної тощо) комунікації.

Конструювання загальної моделі системи ВКД є необхідним для сфер штучного інтелекту, програмного забезпечення систем машинного перекладу (Ю. Стахмич) та методики навчання іноземних мов (А. Зернецька), де особливо актуалізується поняття *комунікативної компетенції* (далі – КК) як найповнішої бази даних, що включає не тільки всі елементи знань і вмінь носія мови, а й їхнє місце та ступінь участі у лінгвoseміозисі. Побудувати саме таку модель ВКД без наукового її обґрунтування неможливо. Окремі наукові положення теорії мовленнєвої діяльності наявні у працях Ф. Бацевича, В. Красних, О. Селіванової, Г. Почепцова та багатьох інших науковців, спираючись на які, у роботі зроблено спробу представити теоретико-методологічне підґрунтя для створення нової теорії ВКД як динамічної складноорганізованої функціональної системи відкритого типу, що самоорганізується, континуально обмінюється інформацією, регулюється мовною нормою і стимулюється дискурсом – середовищем її реалізації; і на цій основі сконструювати її модель.

Традиційно у наукознавстві систему визначають як внутрішню і зовнішню цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів (за Л. фон Берталанфі, О. Ланге, П. Сенге, Ф. де Соссюр та ін.). Натомість таке визначення досить загальне і не відображає особливостей усього розмаїття систем різних типів, хоча і є прийнятним на стадії первинної обробки матеріалу. Тут важливо згадати про класифікацію, яку часто називають системою, тоді як вона є тільки впорядкованою за деякими ознаками групою однорідних явищ. Такій класифікації підлягають знання (факти і правила) й уміння (процеси та дії) зі складу системи вербальної комунікації – у термінах педагогіки і методики навчання, що формують бази знань і вмінь ВКД (відповідно до термінологічного інструментарію баз даних і знань – у кібернетиці), яка іменується у психолінгвістиці КК.

Методів і методик дослідження систем різних типів, застосовуваних у різних науках, чимало, основними з-поміж яких визнані **системний аналіз** (В. Волкова) і **системне моделювання** (Б. Советов, С. Яковлев). Очевидно, що провести комплексний аналіз певної системи можуть фахівці конкретної області наукового знання. Зокрема, розробка теорії вербальної комунікації ґрунтується на системному вивченні різних аспектів мовної особистості комуніканта, які чітко окреслені в авторефераті докторської дисертації Л. Славової, зокрема *теоретико-методологічний* (Г. Богін, Ю. Караулов); *психолінгвістичний* (О. Залевська, Р. Фрумкіна); *соціолінгвістичний* (М. Алефіренко, Л. Крисін); *лінгвокогнітивний* (А. Бабушкін, В. Карасик); *культурного простору* (В. Воробйов, В. Колесов); *міжкультурної комунікації* (О. Леонтович), а також *лінгводидактичний* (Г. Богін, Ю. Прохоров) і *комунікативно-діяльнісний* (К. Седов, С. Сухих, В. Шаховський).

І хоча значна частина досліджень у рамках згаданих напрямів задіяна в розробках нових наук у лінгвістиці: лінгвоперсонології, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвопрагматики, дискурс-аналізу тощо, звернення до першоджерел є неминучим. Але у зв'язку з тим, що рівень знань у наукових галузях, що цікавлять нас, надзвичайно високий, то накопичені відомості неможливо осмислити, не апелюючи до абстракцій системної методології.

Так, складові системи об'єднуються формулою $S = [W, M, P, R, \alpha, Str (Org), ier, E, G, B, I, C]$, де система (S) є об'єктом, відокремленим від навколишнього середовища і представленим як цілісне утворення (W), що об'єднує безліч компонентів, складна взаємодія яких сприяє досягненню мети. Найбільш суттєвою ознакою системи (S) є її цілісність (W), що виражається в емерджентності, під якою розуміють принципово нову властивість/якість цілого, яка не зводиться до простої сукупності властивостей частин цілого (а відтак, і нове розуміння поняття партитивних відношень).

До розряду складових частин цілого входять:

- елементи (M), множинність членування яких розкриває аспекти системи;
- властивості (P) елементів, підсистем, в які об'єднуються елементи;
- відношення (R) усередині системи та з іншими системами;
- зв'язок (α) з іншими системами;
- структура (організація) Str (Org) системи; (ier) ієрархічна будова;
- взаємодія з зовнішнім середовищем (E) у плані обміну енергією та інформацією;

– мета (G) системи та її елементів як образ бажаного стану об'єкта, зусиль, що додаються системою;

– поведінка (B), включаючи й її розвиток, тобто зміна самої системи або її частин у зв'язку зі зміною цілей;

– інформаційний аспект (I), який об'єднує бази даних і бази знань;

– управління (C) системою (В. Садовський).

Однак наведене визначення системи і формула її структури не розкривають механізм внутрішнього устрою системи (у плані порядку слідування її складників і їхніх внутрішніх відношень між собою). На нашу думку, очевидним у цій формулі є примат мети системи, залежно від якої вибудовуються відношення між складниками для кожної конкретної системи.

Системне моделювання дозволяє здійснити системний аналіз, виявляючи суттєві характеристики досліджуваного об'єкта як процесу і як результату, як усієї системи, так і її частин, а також установити параметри управління системою.

Наприкінці ХХ – поч. ХХІ століть дослідники різних сфер гуманітарного знання доходять висновку, що мовленнєва діяльність – це також система. Перелік її складових наводить О. Селіванова:

– інтегрованість, цілісність дослідження процесу породження мовлення як низки фаз – операцій переходу від мотиву до думки, далі – до внутрішнього мовлення і через етап семантико-словесного синтаксису до зовнішнього мовлення;

– спонтанність аналізу мислення й мовлення з огляду на контроль першого над другим;

– мотивованість і цілеспрямованість мовленнєвої діяльності;

– послідовний семантизм як обов'язкове урахування значеннєвої природи синтаксичних структур;

– предметність мовленнєвої діяльності як кореляція її з середовищем, навколишнім світом; її суспільна та соціальна зумовленість;

– вертикальна організація діяльності на всіх рівнях мови;

– евристичність організації мовленнєвої діяльності;

– імовірнісне прогнозування діяльності на підставі набутого досвіду.

Окрім того, основним поняттям мовленнєвої діяльності вважають *мовну здатність* (О. Селіванова) – функцію мозку і відображення у свідомості людини різних відношень між явищами навколишньої дійсності; природне і соціальне, свідоме і несвідоме, ідеальне і принципово знакове явище; психофізіологічно зумовлений, але соціальний продукт, що забезпечує засвоєння, відтворення, адекватне сприйняття та творення мовленнєвих знаків мовного колективу (можливість людини засвоювати мову та володіти нею), тобто те, що в концепції цієї монографії іменоване як КК.

Подібне висвітлення цього питання знаходимо і у психолінгвістиці (Л. Калмикова, О. Леонтьєв, О. Лурія та ін.), де мовленнєву діяльність визначають як мовленнєву універсалью – соціальний психофізіологічний і психічний феномен, притаманний усім людям, незалежно від раси, національності чи статі. Мовленню властива не тільки мова (універсальний код) для спілкування певної національної групи. Перебіг процесів породження та сприйняття мовлення відбувається за загальними законами, однаковими шляхами, що дає підстави кваліфікувати їх як універсальні процеси.

Мовна здатність теж розглядається як психолінгвістична універсалія. Мовленнєва діяльність виконує універсальні психічні функції, які є основою мовленнєво-утворювальних механізмів (І. Румянцева).

Компоненти мовленнєвої діяльності, тобто її психолінгвістична структура (предметність; цілеспрямованість – наявність кінцевої і проміжної (у дії) мети; полімотивованість (збудженість одночасно кількома мотивами)) залежить від сформованості КК і також має універсальну, системну, ієрархічну і фазну організацію.

Виходячи з такої постановки проблеми й адаптуючи до її положень поняття функціональної системи, що самоорганізується, введене в науковий обіг фізіологом П. Анохіним, можемо підійти до науково вмотивованого теоретико-методологічного конструювання моделі функціональної системи вербально-комунікативної діяльності (крізь призму міждисциплінарного розуміння мовленнєвої діяльності і вербальної комунікації) на основі компетентнісного підходу, пов'язаного з поняттям мовної здатності: наочного представлення її системо- і структуроутворювальних компонентів і надскладних відношень між ними (відбір найбільш оптимальних термінів, наукових дескрипцій і дефініцій мовленнєвої діяльності (прийняті в цей період розробки досліджуваної проблеми, у розумінні П. Анохіна, – пристосовані й адаптовані до сучасного стану теорії комунікації та суміжних напрямів) у формі побудови абстрактних образ-схем на базі пояснювального потенціалу лінгвосинергетики.

У результаті проведеного системного аналізу ключових положень теорії ВКД, можемо констатувати, що цей конструкт є надскладним композиційним утворенням лінгвосеміотичної, когнітивно-дискурсивної і соціокультурної природи, що самоорганізується у функціональну систему відкритого типу, центральним поняттям якої є комунікативна компетенція, що потребує нових методик її формування і вимірювання у сьогоденних умовах глобального міжкультурного і віртуального спілкування. Найбільш досконала модель структури діяльності викладена у концепції функціональних систем П. Анохіна. Визначаючи функціональну систему як динамічне, саморегульоване утворення, яке вибірково поєднує структури і процеси нервових і гуморальних механізмів регуляції організму, що є корисними для системи й організму в цілому і є пристосованими до них, учений поширив зміст цього поняття на структуру будь-якої цілеспрямованої діяльності. З огляду на його висновок, можемо транспортувати поняття функціональної системи і на моделювання структури ВКД.

У другому розділі **“Конструювання моделі функціональної системи вербально-комунікативної діяльності”** на основі розробленої комплексної методики аналізу системо- і структуроутворювальних компонентів і надскладних відношень між елементами функціональної системи вербально-комунікативної діяльності представлено модель цього ментально-мовно-дискурсивного конструкту, описано порядок реалізації її компонентів і визначено умови успішності ВКД.

Функціональна система, за П. Анохіним, – це загальна схема адаптивної поведінки, спрямованої на досягнення корисних для організму результатів. Дієвість функціональної системи забезпечується узгодженістю дій її складових елементів (змінних), що позначено в концепції цього автора як **принцип сприяння, або синергії**.

Вербальна комунікація належить до такого типу функціональних систем, які використовують зв'язок із зовнішнім світом (зовнішня ланка) для забезпечення саморегуляції, адаптивного ефекту і зміни поведінки.

Саме така функціональна система лежить в основі різних поведінкових актів, різних типів поведінки. Характерною ознакою функціональної системи вербально-комунікативної діяльності (далі – ФСВКД) є те, що основна частина діяльності – це когнітивні процеси, пов'язані з другою сигнальною системою (далі – ДСС), а власне дія опосередкована кодами першої сигнальної системи (далі – ПСС). Цим пояснюється і певна специфіка **операційної архітектоники** (термін П. Анохіна).

Сконструйована модель (Рис. 1) відображає саморегульований характер вербальної комунікації, завершення якої пов'язане з отриманням результату, що збігається з поставленою метою. Випереджальне програмування психічної діяльності будується за допомогою механізмів пам'яті, які через підкріплюючі дії результату фіксують попередні інтеграції у вигляді енграм поведінки. Сформовані енграми поведінки випереджально вибудовуються домінантними мотиваціями.

Ця модель є схемою основних позицій ВКД, їхніх зв'язків і послідовностей. У реальності наповнення позицій, представлених у моделі, і зв'язків та відношень з іншими сферами (зовнішній світ, пам'ять, інші невербальні види діяльності та сфери життя, які впливають на ВКД тощо) значно її розширюють і ускладнюють. Завершену модель можна побудувати тільки на комп'ютері у тривимірному просторі, показавши зв'язки з іншими сферами, вірніше, з тими частинами моделей інших сфер, які беруть участь у функціонуванні ВКД або впливають на її функціонування.

З методологічних міркувань модель ФСВКД була сегментована на умовні блоки сукупності операцій за принципом кінцевого результату – виду смисло- і формоутворювальної сили, а саме: блок прийняття рішень, блок планування ВКД, блок програм діяльностей і дій ВКД, блок результатів і параметрів результатів дій/дії, блок зв'язків і переходів, блок редукції мотиву та виходу з ВКД.

Блок прийняття рішень об'єднує когнітивні процеси 1) аналізу (1а) спонукального стимулу (пускова аферентація, далі – ПА) до аналізу ситуації/обстановки, в якій перебуває суб'єкт, та місця і ролі в ній і (1б) вхідної інформації про цю ситуацію/обстановку; 2) аферентного синтезу (від лат. afferens) (2а) отриманої у результаті аналізу ситуації/обстановки вхідної інформації, (2б) власних мотивів та (2в) минулим досвідом, що зберігається в пам'яті; 3) формування потенціалу спонукання (сили бажання/небажання вступати у ВКД); 4) прийняття рішення про розгортання/не розгортання ВКД і, якщо “так”, то якими засобами ВКД отримати успіх і 5) сприйняття/відхилення пускового стимулу (пускової аферентації).

Мотив – це стимули, викликані когнітивним дисонансом, тобто усвідомленням суперечності між наявним і бажаним станом справ (Л. Фестінгер), який, у свою чергу, бере початок у притаманних людині (на відміну від тварин) потребнісних станах зростання або дефіциту (А. Маслоу). Причому “внесок” *мотиву* в цілеутворення відбувається на довербальному рівні і має невербальний характер, оскільки мотив диктується базовими потребами, яких, за А. Маслоу, є сім груп, і всі вони не мають вербально-комунікативного характеру.

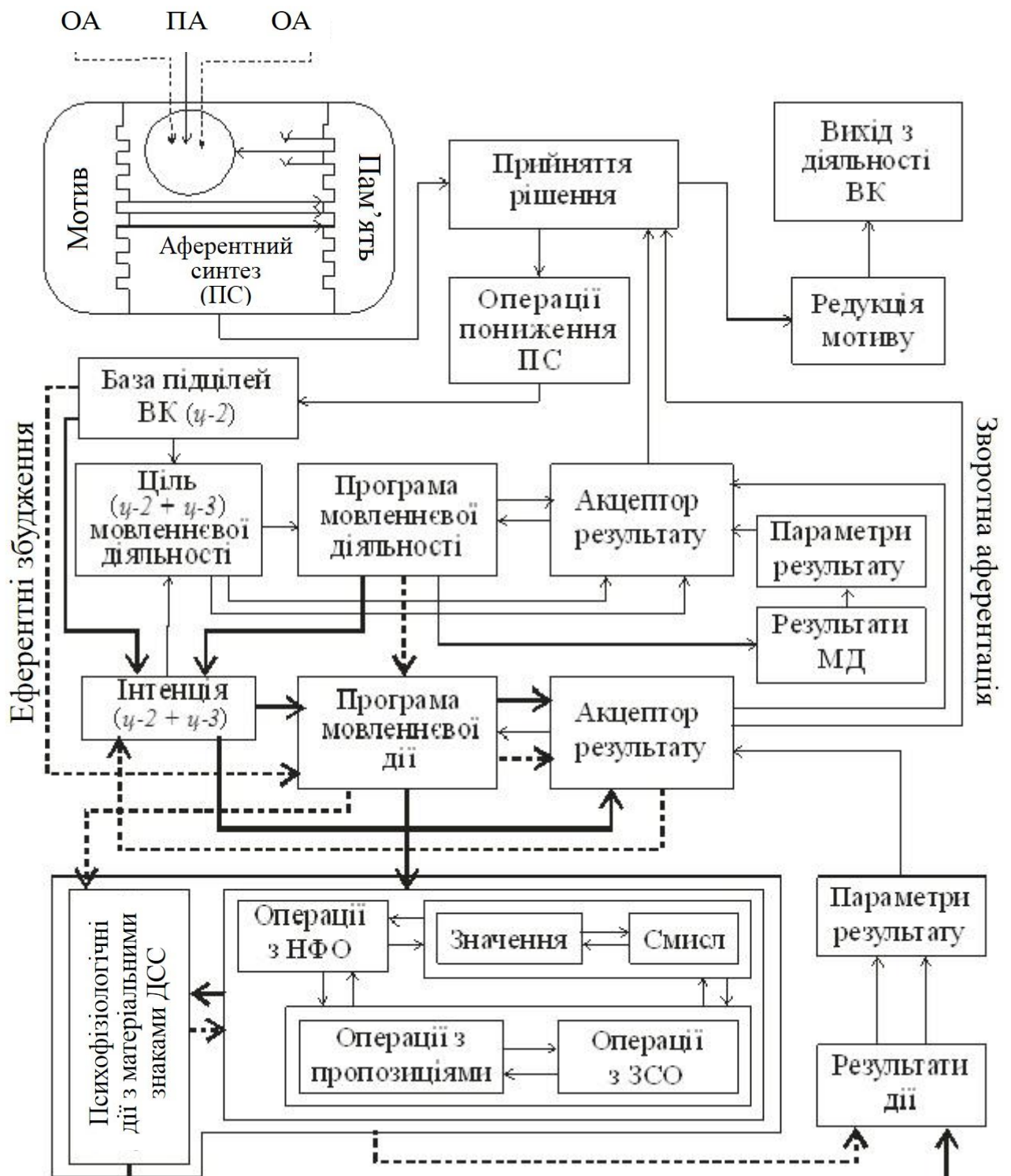

Рис 1. Модель вербально-комунікативної діяльності

ОА – обстановча аферентація, ПА – пускова аферентація,
 ВК – вербальна комунікація, ВМД – вид мовленнєвої діяльності,
 МД – мовленнєва діяльність, ДСС – друга сигнальна система,
 НФО – надфразові одиниці, ЗСО – знако-сигніфікативні одиниці,
 $\psi-2$, $\psi-3$ – цілі-2, цілі-3, ПС – потенціал спонукання,
 ← – рецептивні ВМД, - - - → – продуктивні ВМД,
 ↔ – когнітивні операції,
 ↑ – зворотна аферентація, ↓ – еферентні збудження

Суто вербальний характер мотиви мають лише у двох випадках: необхідності підвищення рівня володіння мовою (рідною/іноземною) і за наявності дефіциту спілкування. Базові потреби з цих семи груп формують стратегічні цілі вербально-комунікативної діяльності (*ціль-1*), які можуть бути довгостроковими (проходити через все життя людини та впливати на вибір, зміст і форму реалізації видів діяльності, включаючи ВКД) і короткостроковими, але достатньо масштабними (наприклад, PR або виборча кампанія, наукова діяльність). Власне, стратегічна ціль (*ціль-1*) – це життєво важлива мета.

Обстановочна аферентація – компонент аферентного синтезу, що становить складові конкретної обстановки, на тлі якої розгортається або можливо буде розгортатися діяльність вербальної комунікації. На основі обстановочних подразників носій мови – комунікант оцінює можливість і спосіб задоволення домінантної потреби.

Пам'ять, скоріше інформація, що зберігається в ній, активно включена до процесу аферентного синтезу (когнітивної операції). На стадії аферентного синтезу з пам'яті обираються і використовуються саме ті фрагменти минулого досвіду, факти і правила, які корисні й потрібні для планованої поведінки.

Потенціал спонукання (далі – ПС) є складною величиною, утвореною в результаті синтезу всіх значущих характеристик актуального потоку інформації, яка складається з (1.2.1) колативних змінних (оцінні стани, на базі яких формується емоційне ставлення до ситуації загалом і ВКД зокрема); (1.2.2) афективних стимулів; (1.2.3) сильних зовнішніх стимулів; (1.2.4) внутрішніх стимулів, що беруть початок у потребнісних станах (D. Verlyn). Зміст кожного з представлених класів стимульного матеріалу визначається ситуаційними й особистісними детермінантами.

Прийняття рішення. У моделі П. Анохіна процес вибору реакції з безлічі можливих реакцій при організації поведінкового акту виділяється в окремий етап – *прийняття рішення*, в нашому випадку, про можливість/неможливість досягнення мети і за умови можливості про засоби: вербальні й невербальні. Ухвалення рішення передбачає формування виконавчої команди, передачу її в моторну сферу і гальмування решти, можливих у даний момент команд. Виконавча команда запускає пошук локальних орієнтирів виконання діяльності з досягнення мети. З психологічного погляду пошук локальних орієнтирів є процесом зниження потенціалу спонукання через перерозподіл його між складовими процесу досягнення. Ці складові формулюються у вигляді набору проміжних цілей (*бази підцілей*).

Пускова аферентація – останній компонент аферентного синтезу, який реалізує заздалегідь сформовану передпускову інтеграцію збуджень, тобто ПС, у поведінковий акт.

Когнітивні операції блоку прийняття рішень важливі не тільки на початковому рівні ВКД своєю первинною орієнтовною діяльністю (П. Гальперін) для оцінки контексту, прийняттям рішення про адекватність змісту і форми спілкування та формуванням бази підцілей, але й за рахунок того, що виконуються протягом усього процесу вербальної комунікації і входять до акцептору результату, надають інформацію (зворотний зв'язок) для зіставлення антиципованого результату ВКД з отриманим та про поточну ситуацію для її корекції.

Блок планування та реалізації ВКД включає когнітивні операції (А) установа цілей ВКД (*ціль-2*, див. База підцілей) та одиничного мовленнєвого акту, що дорівнює одному реченню (*ціль-3*, див. База підцілей) в тексті, з урахуванням можливості їх досягнення у даних конкретних умовах/обставинах; (Б) вибір програм мовленнєвої діяльності та форм речень; (В) створення акцептору (від лат. *acceptor* – той, що приймає) результату, де формуються образи (гешталти) планованих перформативних ефектів від реалізації відомовленнєвої дії/мовленнєвого акту і програм досягнення цих ефектів; (Г) оцінки результатів і параметрів результатів дій/дії.

(А) **База підцілей** формується з цілей другого і третього рівнів. Цілі другого рівня (далі – *цілі-2*) – тактичні. На їх основі формується образ антиципованого результату, і з набору можливих варіантів обираються оптимальні, на думку комуніканта, відомовленнєві засоби реалізації різного ступеня узагальнення та рівня мовної складності, але з відповідною функцією. Під ступенем узагальнення розуміємо кількість і якість завдань, передбачених певною одиницею вербальних засобів (величиною від одного висловлювання до тексту-дискурсу); а під рівнем мовної складності розуміємо кількість формалізованих мовленнєвих актів і характеристику їх зв'язків (наприклад, автобіографія, доповідь або розповідь і т.ін.).

Цілепокладання на цьому етапі становить процес інтеграції однієї *цілі-2* з бази підцілей як доміанти і однієї/декількох додаткових або уточнювальних цілей разом з домінантною. Наприклад, досягнення такої стратегічної мети, як отримання посади депутата парламенту передбачає передвиборчу кампанію і, відповідно, реалізацію складової ВКД (використання декількох різних видів мовленнєвої діяльності для досягнення однієї підцілі). Стратегічна мета сегментується, щонайменше, на такі тактичні підцілі, як (перша *ціль-2*) – створити образ знавця проблем людей/країни і способів їх вирішення (текст передвиборчої програми і його варіанти для різних контингентів виборців, виступи на мітингах і зборах, безпосереднє спілкування з виборцями – усна підготовлена промова); (друга *ціль-2*) – створити образ позитивної мовної особистості (біографія, інтерв'ю з героєм кампанії, інтерв'ю з третіми особами, розповіді про життя, діяльність, досягнення героя кампанії в усних і письмових текстах ЗМІ, слогани білбордів, флаєрів, рекламних телевізійних роликів – письмове й усне мовлення); (третья *ціль-2*) – показати неспроможність конкурента/-ів (опублікування компроментуючих фактів). Кожна з тактичних цілей може досягатися через реалізацію одного/декількох виду/-ів мовленнєвої діяльності (далі – ВМД) і кожна така реалізація матиме свою програму.

Проста мовленнєва діяльність, як відомо, може складатися з декількох мовленнєвих дій одного ВМД або одного мовленнєвого акту. Для поодинокі дії (далі – Мд) можливий збіг функції та цілі-інтенції (наприклад, ін'юнктиви й інструктиви).

Цілі третього рівня (далі – *цілі-3*) майже збігаються з інтенціями мовленнєвого акту (що дорівнює реченню) та/або функціями пропозиції і виконують форморегламентовану функцію тієї усної або письмової пропозиції (продуктивного виду мовленнєвої діяльності), або тієї операції рецептивного ВМД, який обирається для досягнення домінантної мети (*цілі-2*).

Іншими словами, для ієрархії моделі ВКД – це вже рівень завдань, тому *цілі-3* варто було б назвати *цілями-завданнями*, що є меншими від тактичного рівня і становлять мовні прийоми, які, у свою чергу, зумовлюють мовні форми. На рівні *цілей-2* і *цілей-3*, як і на рівні стратегічних *цілей-1*, щоразу наявні супутні цілі/завдання, які також впливають на форму Мд. Так, вибір форми ”*Чи не хочете чаю?*” є не тільки власне пропозицію напою або, наприклад, бажання змінити тему розмови, але й навмисною демонстрацією культурного рівня образу автора, пов'язаною з його самооцінкою.

ВМД, що планується для досягнення *цілей-2*, обирається за принципом наявності/відсутності достатності/недостатності локутивних засобів для реалізації ілокутивної сили. Так, для демонстрації уваги і симпатії до когось знайомого достатнім і необхідним буде відповідний текст у листі або на листівці (письмове продуктивне мовлення) до свята, а для завоювання симпатій виборців – ні.

(Б) Програма дій/дії формується відповідно до цільових установок з урахуванням можливостей і прийнятих обмежувальних умов (моделями, правилами, вимогами, рекомендаціями, установками, технічними можливостями тощо) реалізації різновидів того чи іншого ВМД і передбачає певну видомовленнєву або обмежену мовленнєвим актом процедуру: 1) в листі (правила побудови ділових документів і паперів, правила написання творчих робіт у різних стилях/жанрах мовлення, правила конспектування, реферування, анотування, написання доповіді, наукового повідомлення, бібліографічного огляду, курсової роботи, автореферату, рецензії, тез тощо); в) у говорінні (правила побудови підготовленого і не підготовленого монологу та діалогу/полілогу); 3) у читанні (порядок інтегрованого, декількох видів переглядового, ознайомлювального читання) і 4) в аудіюванні (тактики і прийоми домагатися розуміння шляхом концентрації уваги на словах і фразах, перепитах, проханнях надати пояснення, перефразування тощо).

До програми дії/мовленнєвого акту в рецептивних ВМД (читання та аудіювання) входять: сприйняття матеріальної форми знаків ДСС, когнітивні дії згортання інформації, консолідація (у вигляді асоціації або акомодатії) інформації зі знаннями, наявними в пам'яті, інтерпретація семантичної бази тексту, а у продуктивних ВМД (письмо і говоріння): підбір відповідних за змістом та значенням лексичних одиниць, формування з них речень з функцією, відповідною інтенції висловлювання, матеріалізація формо-семантичної єдності. Але психофізичні дії для всіх ВМД – різні.

(В) Акцептор результату мовленнєвої діяльності утримує уявлення про цільову ілокутивну силу (*ціль-2*, *ціль-3*), образ форми, функції і змісту мовного твору. У моделі ВКД в акцепторі результату Мд формуються цільові локутивні, ілокутивні й перформативні (якщо інтенція мовленнєвого акту безпосередньо збігається з *ціллю-2*) образи висловлювання-пропозиції.

Різниця для рецептивних і продуктивних ВМД складається у векторі *цілі-2* і *цілі-3*: на споживання або емісію. Але формування змісту акцептора результатів у будь-якому разі відбувається за рахунок антиципації. Антиципація (від лат. *anticipatio* – передбачення) – здатність системи в тій чи іншій формі передбачати розвиток подій, явищ, результатів дій.

У психології розрізняють два смислові аспекти поняття антиципації: 1) здатність людини уявити собі можливий результат дії до його здійснення, а також можливість мислення уявити спосіб вирішення проблеми до того, як вона реально буде вирішена; 2) здатність організму людини або тварини підготуватися до реакції на яку-небудь подію до її настання.

Як бачимо, сам психологічний процес антиципації налаштований на продуктивну і рецептивну діяльність.

Наявність у мовній (під) свідомості норм як образів результату породжує у носія мови різні очікування і дозволяє здійснювати контроль ступеня відповідності цим очікуванням. Чим вищий рівень мовної культури, тим, очевидно, більше очікувань активізується у носія мови при сприйнятті й породженні тексту. Невиправдана розбіжність з очікуваннями тягне за собою негативну реакцію на зразок “так не можна говорити, це неправильно”. При цьому людина часто не може пояснити, в чому саме полягає неправильність того чи іншого виразу.

(Г) Блок результатів і параметрів результатів дій/дії. Вироблені/а дії/дія мають свій фіксований результат. Кожен результат має низку параметрів, які а) передаються в акцептор результату для зіставлення з антиципованими результатами і б) дозволяють вичленувати “слабку ланку” (за наявності такої) в діях/дії для корекції з метою отримати потрібний результат.

Питання аналізу параметрів результату ВКД вивчаються у психолінгвістиці та спеціальних розділах теорії лінгвістики. На сьогодні як результат мовленнєвих дій/дії визнаним є лише перлокутивний ефект. Перлокутивний ефект, що розглядається як дії і вчинки реципієнтів у результаті мовленнєвого впливу на їх думки і почуття, є ключовим у дослідженнях політичного, ділового, мас-медійного та рекламного дискурсів (О. Сишиков). Відомими є результати прагмалінгвістичних перлокутивних експериментів, проведених Т. Кукліною. Незважаючи на те що перлокутивний ефект співвідноситься традиційно з продуктивними ВМД, очевидно, можна говорити про перлокутивний ефект і для рецептивних ВМД, якщо під цим розуміти адекватні висновки, зроблені реципієнтом у результаті інтерпретації сприйнятого тексту-дискурсу. Перлокутивний ефект досягається або прямою рефлекторною реакцією на знаки ДСС (наприклад, пряме значення слова, фрази), або реакцією на сконструйоване знаками ДСС віртуальне середовище з елементів звичного і символічного ужитку.

Зв'язки і переходи між/усередині компонентами/-ів ФСВКД забезпечуються психологічними процесами (А) еферентного збудження і (Б) зворотної аферентації. (А) До того, як цілеспрямована поведінка почне здійснюватися, розвивається ще одна стадія поведінкового акту – стадія програми дії або еферентного синтезу. На цій стадії здійснюється інтеграція соматичних і вегетативних порушень у цілісний поведінковий акт. Ця стадія характеризується тим, що дія вже сформована, але зовні ще не реалізована. Наступна стадія – це виконання програми поведінки. Еферентне збудження передається від нервових центрів до робочих органів, і дія здійснюється. (Б) Завдяки апарату акцептора результатів дії, в якому програмується мета і способи поведінки, організм має можливість зіставляти їх з аферентною інформацією про результати і параметри виконаної дії, яка надходить, тобто зі зворотною аферентацією.

Саме результати зіставлення визначають подальшу побудову вербально-комунікативної поведінки: або вона коригується, або припиняється (наприклад, у разі досягнення кінцевого результату). У випадку, коли результати дії не збігаються з акцептором дії і виникає їх неузгодженість, з'являється орієнтовно-дослідницька діяльність. Установлюється причина неузгодженості: неправильно обрана програма або помилки при її реалізації. Як наслідок, відбувається аферентний синтез або приймається нове рішення, створюється новий акцептор результатів дії і будується нова програма дій, або відбувається повернення до діяльності/дії, провадиться часткова корекція під еталон акцептора. Це відбувається доти, доки результати поведінки не стануть відповідати властивостям нового або минулого акцептора дії.

Редукція мотиву і вихід із діяльності ВКД відбувається, якщо фіксується а) збіг результату діяльності/дії з двома типами образів, які регулюють поведінку – самі цілі й способи їх досягнення, тобто відбувається задоволення потреби; б) неможливість отримання бажаного результату. Окремою умовою виходу з діяльності ВКД є втручання зовнішніх чинників (перервався телефонний зв'язок, закінчився час, відведений на дебати, і т.ін.). Поведінковий акт завершується останньою санкціонованою стадією – редукцією мотиву.

Порядок і умови функціонування ВКД, як це видно зі схеми когнітивної моделі ФСВКД, залежать від багатьох факторів. Частина цих факторів (когнітивні дії і процеси) прихована від візаві або стороннього спостерігача. Відкрита, зовні реалізована частина, визначається психолінгвістами (слідом за психологами: О. Леонтьєв та ін.) як поведінка. ВКД і її зовнішній прояв – поведінка має свою (А) організаційну структуру, власні (Б) семіотичні одиниці і (В) процедури або формалізації когніції, або інтерпретації інформації.

Організаційна структура ВКД і поведінки складається зі а) стратегій, б) тактик і в) прийомів.

Стратегічна організація ВК – явище не тільки практично реалізоване (наприклад, у політичних, рекламних або PR-кампаніях, у бізнесі та управлінській діяльності), але і всебічно досліджене в лінгвістичній науці (Н. Арутюнова, О. Іссерс, Н. Кузьміна, О. Паршина та ін.). Проведені дослідження показали, що індивідуальні стратегії ВК людини вибудовуються на підставі інтуїтивної, закладеної життєвими ситуаціями в період формування мовної особистості, установки про корисний для себе результат за домінуючими мотивами. Стратегія – це осмислено чи інтуїтивно організована програма досягнення домінуючого/-їх потребнісного/-их мотиву/-ів. Кожну стратегію характеризують три важливі параметри: а) її ефективність, б) керованість і в) ступінь складності у виконанні (визначається величиною зусиль, що витрачаються на її виконання).

ВКД у цій програмі лише один із засобів досягнення, в якому стратегічні установки мовної особистості повністю відображені. Науковому аналізу, як правило, підлягають підготовлені та/або непідготовлені локальні рольові стратегії. Так, психологи аналізують соціальні рольові та особистісні стратегії (Е. Берн, Л. Войтасік, Д. Карнегі, О. Козлова та ін.). Лінгвістів більшою мірою цікавлять професійні та виробничі (А. Абакумов, Л. Анпілогова, К. Бредемайєр, Г. Почепцов, Г. Хазагерев, Г. Чайка, О. Шейгал, Ю. Іванова та ін.), дискурсивні й риторичні стратегії, а також стратегії мовної особистості (Л. Славова).

Оскільки досягнення цільової/-их стратегічних установки/-ок здійснюється в різних умовах, то це вимагає застосування безлічі тактик ВК з використанням одного/різних виду/-ів мовленнєвої діяльності.

Тактика ВКД становить одну мовленнєву дію або систему послідовних дій/актів, зумовлених ситуацією і спрямованих на досягнення однієї з підцілей (включаючи супутні завдання) загальної стратегії. Залежно від масштабу стратегічної мети (А) визначається набір підцілей (база підцілей, *цілі-2*), які також, як і стратегічна мета, мають невербальний характер і спрямовані на а) перетворення свідомості (моделі світу) адресата (наприклад, лекція), або б) перетворення свідомості (моделі світу) самого адресанта (наприклад, від директиву для передачі інформації у формі запитання, наприклад: *“Ви можете пояснити мені зміст поняття концепту?”* до аутопоезису у процесі читання), або в) перетворення структури зовнішнього щодо комунікантів світу (наприклад, директив на переміщення в інше приміщення у формі прохання, наказу, пропозиції) (М. Болдирєв, А. Баранов, І. Гулакова), і (Б) обираються видомовленнєві форми і програми досягнення цих підцілей.

На третьому етапі матеріалізації ВК відповідно до вищезазначених (А) і (Б) обираються **мовні** (відповідно до мовних норм) і **жанрові засоби** ВКД. Наприклад, претендент на заміщення вакансії у фірмі подає стислий CV, а при вступі на роботу до державної установи за законодавством України ця ж людина заповнює спеціальні анкети, що вимагають розгорнутої та додаткової інформації, і в довільній, але обмеженій діловим стилем мовлення формі пише автобіографію.

Обрані мовленнєві жанри (за М. Бахтіним) можуть бути нормованими (мова адвоката, лікаря, викладача-лектора, державного діяча, бізнесмена, богослужителя і т.ін.) і умовно нормованими (зі ступенем допустимості помилок у мовній нормі і правилами поведінки в тому чи іншому колективі). Жанроутворювальні ознаки у вигляді анкети мовленнєвого жанру включають комунікативну мету, образ автора і адресата, диктум, фактор минулого, фактор майбутнього і формальну організацію (Т. Шмельова). А вибір лексичних одиниць, мовних зворотів, синтаксичних конструкцій, риторичних і okazіональних засобів, яки становлять формальну організацію, – є прийомами в загальній системі ВКД, що дають характеристику всім іншим позиціям анкети мовленнєвого жанру. Конкретна тактика може бути реалізована не тільки надфразовими одиницями (далі – НФО), а й окремими мовленнєвими актами в рамках речення-висловлювання.

З погляду лінгводидактики і теорії штучного інтелекту тактики ВКД цікаві своїми основними умовами: 1) стандартні (типові) програми Мд в різних ВМД; 2) оскільки ситуація диктує на надфразовому рівні тип тексту, на фразовому рівні – лексичне наповнення і синтаксичну конструкцію, то важливим є пресуппозиційне знання умов і лінгвістичне знання відповідних жанрових форм; 2.а) теми і 2.б) ситуації, тобто обмеження кола спеціального лексику; зміст нелінгвістичних знань: предметних (професійних, загальноосвітніх), культурологічних (соціальних, національних тощо).

Висновком з попередніх спостережень є можливість виділити в рамках ВК діяльність як вид поведінки. Діяльність – це сам процес досягнення мети. Мд – це сукупність психофізіологічних і когнітивних дій зі знаками ДСС у процесі ВК.

Поведінка – це жанрова адаптація цілеспрямованої рецептивної або продуктивної мовленнєвої діяльності до прагматичних умов, тобто один і той же вид мовленнєвої діяльності з одними й тими ж цілями набуває різні поведінкові форми в різних прагматичних умовах як умова успішності. Наприклад, вітаючи старшого за статусом не можна застосувати форми вітання, прийнятні для дружнього спілкування (“Привіт”); прийнятні в особистому спілкуванні тактики перепиту неможливі під час прослуховування офіційної доповіді і т.ін. Порухення норми може свідчити або про те, що відправник не знайомий із нормою, або про те, що навмисними порушеннями сплановані якісь демонстративні цілі. Одиницею Мд є мовленнєва дія, мовленнєвий учинок є одиницею мовленнєвої поведінки.

Сконструйована модель ФСВКД показує не тільки когнітивну процедуру реалізації ВКД, а і набір, і місце різного типу знань і вмінь, необхідних для участі у ВК (база знань і вмінь), а також дисперсні складники ілокутивного і перлокутивного її аспектів.

У третьому розділі “**Комунікативна компетенція як база знань та вмінь вербально-комунікативної діяльності**” проаналізовано вербально-комунікативні детермінанти змісту бази знань і вмінь, які складають комунікативну компетенцію ВКД, її склад та внутрішню структуру кожного компонента.

У середині ХХ століття (активна фаза структуралізму) в межах генеративної лінгвістики (N. Chomsky) було сформульовано та розроблено кілька фундаментальних протиставлень, де чітко було розрізнено “компетенцію” – знання мови (competence) і “вживання” (актуалізація функціонального напрямку у структуралізмі) – використання мови в мовленнєвій діяльності (performance). З’явилося поняття “мовна компетенція”, під яким розуміли формалізовані знання одиниць і форм цих одиниць у системі мови для формування синтаксичних поверхневих і глибинних структур. Семантиці і фонології по відношенню до синтаксису було приписано інтерпретативні функції. Проте, згодом від формулювання терміна “мовна компетенція” відмовився навіть його автор (N. Chomsky), який дійшов висновку, що реальне використання мови не є простим відображенням внутрішніх зв’язків між звуком і значенням, установених системою мовних правил. Таким використанням управляють більш складні процеси (сьогоденні постулати когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, нейролінгвістики тощо), зокрема екстралінгвальні фактори, фонові й енциклопедичні знання носія мови, когнітивні структури людського мислення, що впливають і на співвідношення мови та її значення. Так було закладено фундамент для нового розуміння значення і продемонстровано його відмінність у структурній і когнітивній семантиці.

Поступово на зміну формалізму в інтерпретації мовлення та мовленнєвих процесів прийшов функціоналізм (R. Dirven, V. Fried та ін.). У теоріях копенгагенської школи, американського дескриптивізму формалізм поступається функціоналізму, який, незважаючи на те, що залишається спадщиною структуралізму, починає втілювати ідею значущості “ролей”. Виконавцями цих ролей бувають, як правило, люди (*комунікативний функціоналізм*) або висловлення (*формальний функціоналізм*, утілений у різних формальних описах мови, мовлення, дискурсу).

Граматики функціонального типу (О. Бондарко та його школа) починають розглядати засоби різних мовних рівнів, що об'єднуються на основі спільності їхніх семантичних функцій, як єдину систему; при описі мовного матеріалу використовується спрямування від функцій до засобів як визначальна побудова граматики в поєднанні зі спрямованістю від засобів до функцій. Двосторонній підхід до опису функцій мовних засобів зумовлений: 1) тим фактом, що певна функція може бути реалізована різними мовними засобами а, з іншого боку, один і той же засіб може виконувати різні функції (принцип асиметричного дуалізму мовного знака С. Карцевського); 2) необхідністю урахування як різноманіття мовних значень, так і різноманіття формальних засобів; 3) суттєвістю обох підходів для моделювання мисленнєво-мовленнєвої діяльності мовця і слухача; зокрема, береться до уваги актуальність для мовця: а) спрямованість від смислу, що формується на основі внутрішньо мовленнєвих структур, до засобів його вираження; б) володіння функціональним потенціалом кожного з мовних засобів; враховується також, що позиції мовця та слухача в мовленні постійно взаємодіють, причому для слухача актуальна не тільки спрямованість від формальних засобів до їх значень і смислу, що впливає з контексту і мовленнєвої ситуації, але й активне сприйняття діяльності мовця, яке неможливе без володіння процесами, спрямованими від смислу до засобів його вираження (ЛЕС).

Виходячи з вищесказаного породжена ще глоссематикою дихотомія “мова – мовлення”, пройшовши кілька етапів і підходів осмислення, викристалізувалася у поняття *лінгвістики мовлення* (в осучасненому когнітивному розумінні – дискурс: Р. Водак, Т. ван Дейк, С. Денисова та ін.), об'єктом вивчення якої є правила побудови зв'язного мовлення та її смислові категорії, що регулюються цими правилами. Правила побудови зв'язного мовлення не ґрунтуються лише на явищах мови, зведених у таксономічній системі мови, а сформовані такими аспектами науково-прикладного знання, як математична лінгвістика, лінгвістика тексту, дискурс-аналіз.

Усі дослідники, які коментують історію становлення поняття дискурс, одностайні у тому, що поява терміна *дискурс* була зумовлена прагненням науковців доповнити протиставлення Ф. де Соссюра *мова – мовлення* ще одним складником, який би, віддзеркалюючи процес живого спілкування і поглиблюючи його вивчення, сприяв глибшому пізнанню законів мови. По суті, термін дискурс, залишаючи за мовою змістово-формальні системні характеристики мовлення, сприяв об'єднанню цих понять. Такий процес відбувся завдяки активізації вивчення мови як родового поняття стосовно мовленнєвої діяльності, а мовленнєвої діяльності як умови реалізації мовної здатності та вдосконалення мовленнєвих навичок. У працях учених дискурс постав як різновид мовлення, побудований згідно з правилами граматики та стилю спілкування (ситуації спілкування, контексту спілкування тощо), які сприяють розкриттю комунікативного наміру мовця.

Подальша розробка цих питань відбулася уже в царині когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики, де були визначені **три типи моделей комунікації** (D. Schiffrin), відповідно до яких сформульовано **ключові для цього дослідження категорії комунікації та інформації, які є дотичними до поняття комунікативної компетенції.**

Інформаційно-кодова модель Шеннона – Уївера комунікації на перше місце ставить інформацію, яка кодується відправником і декодується одержувачем. Обидва учасники комунікації володіють знаннями коду і відповідної йому інформації (О. Кібрик, Г. Почепцов, К. Shannon, W. Weaver та ін.) для однакового розуміння. Але існує певна відмінність між тим, що повідомляється навмисно закодоване відповідно до інтенції автора (*goal-directed* – MacKay), і тим, що може бути сприйнято незалежно від того, хотів цього мовець чи ні (D. Schiffrin, P. Eckman та ін.).

Очевидність недосконалості кодової моделі в поясненні проблем семантико-прагматичного характеру стимулювали розробку **інференційної моделі комунікації** (P. Grice, D. Sperber, D. Wilson та ін.). В основі цієї моделі лежить принцип виводимості знання відповідно до інференційних правил, які є компонентом загального знання поряд із правилами мовного коду. Тут головне – не бажання людини передати думку або інформацію, а бажання зробити свої інтенції зрозумілими іншому. Мовленнєві засоби для вираження намірів – це висловлювання. Їхній зміст не обмежений (на відміну від кодової моделі) репрезентативними повідомленнями про стан справ, вони можуть виражати, наприклад, емоції. Іntenції самі по собі зовсім не пропозиціональні, за своєю природою вони схожі на установки або мотиви. Але зміст висловлювань або повідомлення (*message*) пропозиціональні. Іntenції визначають, як має розумітися певний пропозиціональний зміст. Кодова модель укорінилася у науковій та повсякденній свідомості (М. Макаров). Однією з версій інференційної моделі є трактування всіх кодів як набору загальних для адресанта і реципієнта конвенцій. А учасники комунікації виводять повідомлення зі знання конвенцій, сигналу і контексту.

Оскільки кодування/декодування та інференції є різними процесами, але такими, що доповнюють один одного, взяті окремо, вони не можуть пояснити складний механізм мовленнєвого спілкування.

Третьою моделлю є **інтеракційна модель комунікації**, для якої основною є взаємодія комунікантів у соціально-культурних умовах (дискурсивних практиках, за М. Фуко). Комунікативно зумовлена соціальна практика пояснює формування та трансформацію смислів у спілкуванні. Комунікація відбувається не як трансляція інформації та маніфестація наміру, але як демонстрація смислів, необов'язково призначених для розпізнавання та інтерпретації реципієнтом (М. Макаров). Комунікація, що розглядається у рамках цієї моделі, як будь-яка форма поведінки – дія, бездіяльність, мовлення, мовчання, – за певних умов може виявитися комунікативно значущою. При цьому реципієнт може вивести смисли, не закладені автором, як це часто буває. Під час комунікації повідомляються 2 типи інформації: відкрита (*information given*) і прихована (*information given-off*) (E. Goffman). Якщо перший тип інформації формується мовцем (відбір смислів, формалізація/кодування, виклад відповідно до власних інтенцій), то обсяг і якість інформації другого типу вичленовуються реципієнтом залежно від його інтелектуальних, моральних і психологічних якостей, а також залежно від здатності до інтерпретації. Саме інтерпретація стає в інтеракційній моделі критерієм успішності комунікації на відміну від поширеного уявлення про її основну функцію як про досягнення взаємного розуміння.

На підставі описаних моделей комунікації сформульовані два загальнотеоретичні підходи до проблеми інформації та комунікації, один із яких головну роль відводить інформації, другий – комунікації. Пріоритет інформації у першому випадку пояснюється тим, що її здатність когнітивно відображати реальний світ робить її метою, змістом і конститuentом комунікації. Пріоритетна роль комунікації у другому підході зумовлена тим, що інформація про світ перестає бути річчю у собі і набуває соціальної та життєвої цінності, очевидності, популярності (В. Карасик, О. Леонтьєв, О. Шейгал та ін.).

Істина, зазвичай, перебуває десь посередині, оскільки мовні та немовні знання взаємодіють у мовленнєвосмисловій єдності, мова – дискурс постає як *процес відображення-комунікації* (Г. Щедровицький). Інформація, що стала знаннями за рахунок конденсації у пам'яті, тут є пресуппозицією комунікантів.

Викладені погляди на зміст комунікації як самостійної діяльності не визначають місце та зміст дій, що пов'язані з матеріальною частиною мовленнєвого акту або дискурсу. При розгляді дихотомій мова – мовлення, мова – мислення, інформація – комунікація і т.ін. апіорі передбачалося, що мовець, щонайменше, вимовляє звуки слів (Дж. Остін) мовою, відомою співрозмовнику, без критичних для цілісного сприйняття звукового сигналу спотворень у вимові, з коректним інтонаційним оформленням і в прийнятному темпі; що слухач володіє навичками аудіювання та розрізняє слова даного типу вимови і темпу мовлення; що дописувач коректно оформлює свої думки графічно, а читач не тільки у змозі сприйняти образ слова у тексті для подальшої його когнітивної обробки, але і володіє навичками розпізнавання структур письмових дискурсів. Матеріалізація думки у звуках або графемах, сприйняття звуків або графем як матеріального носія думки – окрема сторона діяльності, що також припускає набір знань та вмій реалізувати ці знання у дії. Психофізіологічні дії артикуляції, зорового і слухового сприйняття, а також когнітивні дії обробки семіотичних одиниць у процесі прородження/рецепції є діяльнісною складовою комунікативної компетенції – конститутивного чинника для локутивного й перлокутивного актів (М. Макаров).

Беручи до уваги вищесказане, можемо припустити, що для того, щоб комунікація відбулася, будь-який мовець/слухач, включаючись у мовні ігри (Л. Вітгенштейн), повинен бути компетентним у пресупозиційній інформації, у лінгвістиці мови та психофізіологічних і когнітивних діях з породження і сприйняття мовлення. Бути компетентним у якійсь галузі – це значить володіти достатнім/необхідним обсягом знань у цій області та вміти користуватися цими знаннями в певних цілях і за певними правилами.

Комунікативна компетентність – це достатній і необхідний для адекватної участі у вербальній комунікації набір знань і вмій лінгвістичного і нелінгвістичного характеру; це зміст комунікативної компетенції, який зумовлений, з одного боку, другою сигнальною системою як знаряддям вербальної комунікації та прагматичними вимогами і обмеженнями; з іншого боку, він має свою структуру, наповнення, кількісні та якісні характеристики.

За такого підходу комунікативну компетентність можна розглядати у ракурсі теорії навчання як досвід, що мотивує постійну зміну поведінки і надає потенційну можливість такої зміни.

У реальній ВК категорії *комунікативна компетенція* і *комунікативна компетентність* настільки прямо пропорційно пов'язані, що дуже часто збігаються. Це особливо проявляється в нормованих і ритуальних жанрах мовлення. Але об'єм цих двох понять різний: *комунікативна компетенція* включає всі складові *комунікативної компетентності*.

Групи знань і умінь, якими повинен володіти комунікант, за характером основних елементів називаємо *пресуппозиційною компетенцією* (далі – ПК), *лінгвістичною компетенцією* (далі – ЛК) та *діяльнісною компетенцією* (далі – ДК) (А. Зернецька), а набувши цих знань і умінь носій мови демонструє свою *пресуппозиційну, лінгвістичну і діяльну компетентності*.

Завдання опису змісту ЛК передбачають три етапи: скласти перелік знаків, описати систему відношень знаків, перерахувати варіанти операцій зі знаками. Реалізація цього плану дасть зміст ЛК як у частині знань (знаки і система знаків), так і у частині вмінь (операції зі знаками).

ЛК включає знання мовних знаків ДСС, що експонують закінчені значення і смисли, способи та умови їх трансформацій і зв'язків.

До таких знань відносимо:

1) знання закінчених, самодостатніх у семантичному плані одиниць ДСС (слово, стійке словосполучення або схема стійкого сполучення слів, іменне словосполучення, речення, текст),

2) знання способів і умов їхнього утворення і трансформацій (моделі одиниць і форми складових при поєднанні),

3) знання семантичних умов їхнього поєднання,

4) знання прагматичних умов їхнього вживання.

На різних етапах здійснення ВКД відбувається організація одиниць ДСС в певні єдності, які формують зміст, найбільш придатний для досягнення перлокутивного ефекту. До таких єдностей належать (ЛЕС): текст (монологічний, діалогічний), фраза (як основна одиниця мови, що виражає закінчену думку; смислова єдність, цілісність якої створюється інтонаційними засобами, а також певна синтаксична структура) і слово (як основна структурно-семантична одиниця мови, яка служить для іменування предметів і їх властивостей, явищ, відношень дійсності, що володіє сукупністю семантичних, фонетичних та граматичних ознак, специфічних для кожної мови). Кожна єдність інтегрується з наборів сем, відібраних відповідно до умов (принципів) ситуації, їх носіїв, об'єднаних за певними правилами. Власне зміст ЛК – це набір фактів щодо відповідності знаків ДСС реальній дійсності і правилам їх функціонування.

Усі факти і правила традиційно умовно об'єднуються у три групи: ядром першої з яких є номінативна одиниця, яку асоціюють зі словом та іменним словосполученням; ядром другої є фраза, яку асоціюють з реченням; ядром третьої – вислів, асоційований із текстом, розміром, що дорівнює реченню, або може бути і більшим за нього.

Лінгвістична сторона комунікативної (мовної, мовленнєвої) свідомості умовно організується у групу вокабуляра, групу речення і групу тексту. Кожна з цих груп лінгвістичних явищ має свої одиниці-носії, які володіють своїм змістом, формою і процесами, в яких вони беруть участь.

Під поняттям ПК (А. Зернецька) розуміється попередня обізнаність про навколишній світ, без якої ВКД втрачає смисл. Цей термін був утворений на базі поняття *пресуппозиція*, що походить від лат. *prae-* попереду, *pered* і *supposition* – покладений.

Знання про навколишній світ організуються в інформаційні фрейми у процесі 1) ідентифікації себе та інших людей; 2) виконання соціальних ролей (з культурологічними уточненнями); 3) освоєння спеціальної сфери діяльності (професії або захоплення); 4) функціонування в соціумі з певними культурологічними традиціями, звичками, поняттями; 5) отримання загальної освіти та розширення кругозору; 6) організації побуту; 7) організації дозвілля; 8) орієнтації у просторі (на місцевості, на території) і в часі та ін.

За способом набуття пресуппозиційних знань можна виділити а) епістемічну, б) логічну і в) доксичну види пресуппозицій. Це важливо, оскільки ці види пресуппозиції відіграють різну роль у процесі ВКД. Епістемічна пресуппозиція як здобуття освіти, набуття професійного і життєвого досвіду впливають на поведінку, розуміння тексту і породження адекватного у плані змісту тексту. Логічна пресуппозиція є частиною аналізу тексту. Доксична пресуппозиція – загальноприйнята думка, переконання, уявлення про правильність/істинність, віра, установка. Докса для софістів була засобом маніпулювання.

ДК становить виконавчу частину кожного виду мовленнєвої діяльності і представлена у трьох формах:

1) психофізіологічні дії зі знаками ДСС (вимова фонем, членування фраз, інтонування, розрізнення та ідентифікація аудіо- або графічних знаків ДСС і т. ін.);

2) продуктивні або рецептивні програми комунікації з використанням кодів ДСС;

3) когнітивні операції оброки отриманої за посередництва знаків ДСС інформації.

Послідовність дій продукування у процесі ВКД представлена

1) домовленнєвими когнітивними діями "розгортання/згортання" смислів (за М. Жинкіним);

2) типовими програмами дій побудови тексту/дискурсу (висловлювання, розміром більше за одну фразу) та/або типовими програмами дій побудови фрази (фрази-висловлювання);

3) власне мовленнєвими психофізіологічними діями вимови.

Зміст КК не є поняттям, прив'язаним до полімовного/іншомовного середовища (вище було її кваліфіковано як психолінгвістичну універсалію). Це вище належить до елементів уточнення системи. Порівняймо, наприклад, рівень сформованості КК рідною мовою поетеси Марини Цветаєвої і (рос.) "Элочки-людоєдки" – героїні роману І. Ільфа та Є. Петрова (рос.) "12 стульев" – обидві, володіючи різним обсягом знань і умінь зі сфери КК, досягали мети і перлокутивного ефекту: їхні тексти розуміли й адекватно на них зреагували.

Дослідження у напрямку змісту КК уперше знайшли своє втілення у Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment. – Strasbourg, 1986. – 260 p.

На початку формування уявлення про КК професор М. Вятютнев, полемізуючи з Н. Хомським та підтримуючи погляди Д. Хаймса, висловив думку, що рівні володіння КК за якістю можна представити 4-ма групами:

1) доведені до автоматизму усвідомлені знання та вміння (наприклад, філологи-носії мови);

2) доведені до автоматизму усвідомлені знання та вміння (наприклад, нефілологи-носії мови);

3) не доведені до автоматизму усвідомлені знання та вміння (ті, які вивчають іноземну мову);

4) не доведені до автоматизму усвідомлені знання та вміння (наприклад, емігранти, особливо на початку еміграції).

У даний час рівні володіння КК розглядаються відповідно до наявної можливості здійснювати ВК як *складну поведінку* (М. Вятютнев).

У кожній з виведених нами трьох груп КК (пресуппозиційної, лінгвістичної, діяльнісної) можна перерахувати певні знання (факти і правила), а також назвати необхідні для їхньої реалізації/демонстрації вміння. Їхня кількість важко підлягає обчисленню при сьогоденному стані їхнього дослідження лінгвістикою та іншими науками. Однак, необхідний і достатній обсяг (мінімум) у різних розділах КК можна встановити.

Так, наприклад, у документі Ради Європи “Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment” (CEFR) визначено переліки завдань, які може (у стані/має можливість/право на підставі знань і умінь зі складу КК) вирішувати вербальним способом людина.

Набори цих переліків були розділені на 3 групи (А, В, С) і 6 підгруп (А1, А2, В1, В2, С1, С2). Мінімальна кількість завдань, підпорядковані найменшим обсягам знань і умінь КК, – рівень “А. Елементарний користувач (типу А1. *Інтродуктивний або відкритий* і типу А2. *Середній або виживання*)”. На цьому рівні пропонується КК становить набір деяких поведінкових патернів. За ступенем збільшення кількості можливих для вирішення завдань і, відповідно, нарощування обсягу КК виділені рівні “В. Незалежний користувач (типу В1. *Рубіжний* і типу В2. *Просунутий*)” та “С. Досвідчений користувач (типу С1. *Автономний* і типу С2. *Компетентний*)”.

Також у CEFR знаходимо перелік знань і умінь, що входять до складу КК за вищезгаданими розділами, і характеристики володіння ними. Однак, оскільки даний документ є інваріантним для вивчення/володіння/навчання всіх/всіма/всім мов/мовами/ам Європи, то більш конкретну інформацію про зміст знань можна отримати з документів, присвячених конкретним мовам. Так, у Російській Федерації розроблено “Державний освітній стандарт із російської мови як іноземної”, який, серед іншого, визначає обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм. У рамках цього Держстандарту прийняті й описані рівні володіння російською мовою як іноземною, співвідносні з рівнями володіння іншими європейськими мовами, і встановлені, зокрема, лексичні мінімуми.

У Таблиці 1 наведено приклади з двох документів для того, щоб показати відмінності між складною поведінкою, поведінковим патерном і досвідом (набором декларативних і процедурних знань і умінь виконувати ці процедури).

**Рівні володіння російською мовою як іноземною
у співвідношенні з рівнями володіння іншими європейськими мовами**

Level 1 Waystage User	Level 2 Threshold	Level 3 Independent	Level 4 Compétent	Level 5 Good User
English Key English Test (KET)	English Preliminary English Test (PET)	English First Certificate in English (FCE)	English Certificate in Advanced English (CAE)	English Certificate of Proficiency in English (CPE)
Російська мова Базовий рівень – ТБР (включає елементарний рівень – ТЕР)	Російська мова Перший сертифікацій- ний рівень (ТРЯІ – 1)	Російська мова Другий сертифікацій- ний рівень (ТРЯІ – 2)	Російська мова Третій сертифікацій- ний рівень (ТРЯІ – 3)	Російська мова Четвертий сертифікацій- ний рівень (ТРЯІ – 4)

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічна концепція дисертації ґрунтується на положеннях праць представників семіотики (Р. Барт, Р. Якобсон, С. Єрмоленко та ін.), психофізіології і нейролінгвістики (Т. Дрідзе, М. Жинкін, О. Залевська, О. Леонтєв, Т. Чернігівська та ін.), когнітивної лінгвістики (В. Дем'янков, О. Селіванова, Й. Стернін та ін.), лінгводискурсології (Ф. Бацевич, Р. Водак, А. Чудинов, О. Шейгал, Г. Яворська та ін.), лінгвоперсонології (Ю. Караулов, Л. Славова та ін.), теорії систем (П. Анохін, К. Шеннон, К. МакГоуен та ін.), а також на здобутках прибічників структуралізму, функціоналізму і генеративізму різних шкіл (Л. Блумфілд, Л. Єльмслєв, Ю. Найда, Ф. де Соссюр, Н. Хомський, Р. Якобсон).

З огляду на неофункціональний напрям дослідження мовленнєвої діяльності у роботі сконструйовано модель функціональної системи вербально-комунікативної діяльності та виявлено системоутворювальні параметри цього ментально-мовно-дискурсивного конструкту як об'єкта 1) функціональної антропозорієнтованої лінгвістики, інтерпретованого через поняття категорії; 2) когнітивної лінгвістики – динамічного ментального конструкту – структури свідомості; 3) прескриптивної лінгвістики – регульованого мовними нормами; 4) лінгводискурсології – стимульованого дискурсивними практиками; 5) лінгвоперсонології – пов'язаного з поняттям комунікативної компетентності мовної особистості; 6) теорії систем – представленого як складноорганізована дискурс-зумовлена функціональна система відкритого типу. Функціональність цієї системи виявляється у тому, що вона набуває матеріальної форми, динамічно змінюється, саморегулюється, вибірково поєднуючи різні частини бази знань і вмінь з переліку комунікативної компетенції та активуючи когнітивні та психофізіологічні процеси та дії для забезпечення потрібних вербально-комунікативних реакцій і для досягнення поставлених цілей.

Надскладність системи зумовлена кількісними та якісними показниками різнорідних елементів, їхніх підсистемних групувань, трансформацій і взаємодій. Системоутворювальним фактором вербально-комунікативної діяльності є корисний для комуніканта результат (у термінах прагмалінгвістики – бажаний перлокутивний ефект). Ініціатором початку та підтримки процесу вербально-комунікативної діяльності є потенціал спонукання, що формується на підставі аналітичних дій зіставлення, відбору та синтезу різноманітних за значенням аферентних потоків збуджень, що йдуть від мотиву, аналізу й оцінки обстановки (обстановочна аферентація), інформації про аналогічні ситуації, що зберігаються в пам'яті, стимулу діяльності, що спонукає (пускова аферентація) до діяльності.

Вербально-комунікативна діяльність є стратегічною програмою або штучно спланованою, або пасивно виконуваною комунікантом протягом усього життя. Стратегічні цілі базуються на потребах людини, які конкретизуються в тих чи інших формах вербально-комунікативної діяльності відповідно до ситуацій – дискурсивних практик.

Стратегія вербально-комунікативної діяльності – це визначені обставини для досягнення головної цілі спілкування за допомогою вербальних і паравербальних засобів досягнення та програми управління їхньої реалізації.

Стратегічні й тактичні програми вербально-комунікативної діяльності реалізуються циклічно. У процесі реалізації програми дій/дії відбуваються два типи когнітивних операцій: 1) власне реалізація планових дій/операцій і (б) їхня корекція з використанням зворотного механізму. До того, як цілеспрямована поведінка почне здійснюватися, розвивається ще одна стадія поведінкового акту – стадія програми дії чи еферентного синтезу. На цій стадії відбувається інтеграція соматичних і вегетативних збуджень у цілісний поведінковий акт. Ця стадія характеризується тим, що дію вже сформовано, але зовні вона ще не реалізується.

Наступна стадія – це власне виконання програми поведінки: еферентне збудження передається від нервових центрів до робочих органів, і дія виконується. Завдяки апарату акцептора результатів дії, у якому програмується мета і способи поведінки, організм має можливість зіставляти їх з аферентною інформацією про результати і параметри реалізації дії, тобто зі зворотною аферентацією. Результати зіставлення визначають подальшу побудову поведінки. Якщо сигналізація про виконувану дію повністю відповідає заготовленій інформації, що міститься в акцепторі дії, то пошукова поведінка завершується. Відповідна мета або з розряду цілей-2, або власне ціль-1 досягається. Відбувається редукція мотиву й припинення вербально-комунікативної діяльності. У випадку, коли результати дії не збігаються з акцептором дії і виникає їхня неузгодженість, з'являється орієнтовно-дослідницька діяльність. Установлюється причина неузгодженості: або невірно обрана програма, або помилки при реалізації. У результаті цього або перебудовується аферентний синтез, приймається нове рішення, створюється новий акцептор результатів дії і будується нова програма дій, або відбувається повернення до діяльності, відбувається часткова корекція під еталон акцептора. Це триває доти, доки результати поведінки не стануть відповідати властивостям або нового, або колишнього акцептора дії.

Коли ж фіксується збіг результату діяльності з двома типами образів, то відбувається задоволення потреби. Поведінковий акт завершується останньою санкціонованою стадією – редукцією мотиву.

Запорукою досягнення перлокутивного ефекту є комунікативна компетенція – сукупність доведених до автоматизму мовних і позамовних знако-мовленнєвих знань і вмінь здійснювати соціально-психологічний прогноз ситуації спілкування, програмувати процес спілкування й управляти цим процесом.

Структура змісту комунікативної компетенції представлена у роботі як база даних трьох типів кластерів: пресуппозиційної компетенції, лінгвістичної компетенції, діяльнісної компетенції. Пресуппозиційна компетенція – це сукупність знань про навколишній світ і вмінь виконувати когнітивні операції їх обробки для вилучення з дискурсу потрібної інформації або породження інформації. Лінгвістична компетенція – це сукупність лінгвістичних знань і когнітивних умінь породжувати або вилучати необхідні смисло- і формоутворювальні мовні коди дискурсу. Діяльнісна компетенція – це сукупність знань про дії та перелік самих дій, які відбуваються під час видомовленнєвої діяльності, та умінь виконувати ці дії для рецепції матеріалізованих кодів дискурсу або їхнього продукування (матеріалізації).

Подальшими перспективами роботи є експериментальна перевірка моделі ФСВКД.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зернецкая А.А. Функциональная система вербально-коммуникативной деятельности (компетентностный аспект) : [монография] / Алла Анатольевна Зернецкая. – Харьков : Изд-во ООО “Щедрая усадьба плюс”, 2014. – 336 с.

2. Зернецкая А.А. Коммуникативная компетенция: лингвистический и методический аспекты / А.А. Зернецкая // Теория и технология обучения филологическим дисциплинам в вузе и школе : [коллективная монография] / [под ред. М.И. Лапенко, И.Н. Авдеевой]. – Белгород–Харьков : Изд-во ООО “Щедрая усадьба плюс”, 2014. – С. 5–22.

3. Зернецька А.А. Інформація тексту та лінгвістична компетенція / А.А. Зернецька // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія, педагогіка, психологія : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Г.І. Артемчук]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – Вип. 9. – С. 3–15.

4. Зернецкая А.А. Пресуппозиционная компетенция / А.А. Зернецкая // Система і структура східнослов'янських мов : [зб. наук. праць]. – К. : Знання України, 2004. – С. 312–317.

5. Зернецкая А.А. Чтение как вид речевой деятельности и коммуникативная компетенция чтения / А.А. Зернецкая // Система і структура східнослов'янських мов : [зб. наук. пр.]. – К. : Знання України, 2004. – С. 320–323.

6. Зернецкая А.А. Коммуникативно-функциональная классификация предикативных минимумов / А.А. Зернецкая // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Филология : [науч. журн.]. – Симферополь : Изд-во ТНУ им. В.И. Вернадского, 2006. – Т. 19(58). – № 3. – С. 69–74.

7. Зернецкая А.А. Трансформации предложений как лингводидактическая проблема / А.А. Зернецкая // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Лінгвістика : [зб. наук. пр.]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 91–95.

8. Зернецкая А.А. О подходах к моделированию содержания коммуникативной компетенции / А.А. Зернецкая // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Филология : [науч. журн.]. – Симферополь : Изд-во ТНУ им. В.И. Вернадского, 2007. – Т. 20(59). – № 4. – С. 180–184.

9. Зернецкая А.А. Модель вербальной коммуникации с точки зрения психолингвистики / А.А. Зернецкая // Культура народов Причерноморья : [науч. журнал]. – Симферополь : Изд-во ТНУ им. В.И. Вернадского, 2008. – № 137. – Т. 1. – С. 334–339.

10. Зернецкая А.А. Сопоставительный анализ парадигмы имен существительных в русском, английском и фарси / А.А. Зернецкая, Е. Ехтерами // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Філологічні науки. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – Ч. II. – № 13(152). – С. 110–114.

11. Зернецкая А.А. Коммуникативная компетенция : теоретический и прикладной аспекты / А.А. Зернецкая // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Филология : [науч. журн.]. – Симферополь : Изд-во ТНУ им. В.И. Вернадского, 2008. – Т. 21(60). – № 2. – С. 84–90.

12. Зернецкая А.А. Коммуникативная компетенция: История и развитие вопроса / А.А. Зернецкая // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5 Педагогічні науки: реалії та перспективи : [зб. наук. пр.] / [за ред. проф. А.А. Зернецької]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 35. – С. 3–13.

13. Зернецкая А.А. Коммуникативная компетенция: деятельностный аспект / А.А. Зернецкая // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды. – Х. : Изд-во ХНПУ им. Г.С. Сковороды, 2015. – № 1(54). – С. 42–50.

14. Зернецкая А.А. Коммуникативно-деятельностный подход к рассмотрению лингвистической компетенции / А.А. Зернецкая // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Філологія (мовознавство). – Вінниця : Вид-во ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2015. – № 21. – С. 159–166.

15. Зернецкая А.А. Компетенции и компетентности языковой личности в функционально-системном аспекте вербально-коммуникативной деятельности / А.А. Зернецкая // Мова і культура : [зб. наук. пр.]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип. 17. – С. 234–239.

16. Зернецкая А.А. Фонологический аспект фонетических чередований в русском языке / А.А. Зернецкая // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія Філологічна. – Острог : Вид-во НУ “Острозька академія”, 2015. – № 55. – С. 102–105.

17. Зернецкая А.А. Типология функций русского слова как части лингвистической компетенции / А.А. Зернецкая // Типологія та функції мовних одиниць : [наук. журнал]. – Луцьк : Вид-во СНУ імені Лесі Українки, 2015. – № 3. – С. 40–53.
18. Зернецкая А.А. Структура понятия “коммуникативная компетенция” / А.А. Зернецкая // Русский язык за рубежом : [учебно-методический журнал]. – М. : Отраслевые ведомости, 2005. – № 1/2. – С. 48–51.
19. Zernetska A. Levels of verbal communication activity organization: strategies, tactics, techniques / A. Zernetska // Intertext. – Chisinau : ULIM, 2014. – No. 3/4 – P. 194–203.
20. Zernetska A. Verbal activity as a functional system / A. Zernetska // La Francopolyphonie. – Chisinau : ULIM, 2015. – No. 10. – V. 1. – P. 251–261.
21. Зернецкая А.А. К проблеме коммуникативно-функциональных трансформаций русского предложения / А.А. Зернецкая // European Journal of Literature and Linguistics : [Scientific Journal]. – Vienna, 2015. – No. 2. – С. 47–51.
22. Зернецкая А.А. Выражение функции пропозиции в интенциональных десигнатах / А.А. Зернецкая // Euro-american scientific cooperation. – Ontario : Accent Graphics Communications, 2015. – No. 9. – С. 61–64.
23. Зернецкая А.А. Место стратеготактической модели организации вербальной коммуникации в теории учебника русского языка как иностранного / А.А. Зернецкая // Проблемы изучения живого русского слова на рубеже тысячелетий : [научн. журнал] / [науч. ред. А.Д. Черенкова]. – Воронеж : Изд-во ВГПУ, 2007. – Ч. II. – С. 136–145.

АНОТАЦІЯ

Зернецька А.А. Функціональна система вербально-комунікативної діяльності (компетентнісний аспект) – монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.02.02 – російська мова, 10.02.15 – загальне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2015.

У дисертації запропоновано новий підхід до вивчення функціональної системи вербально-комунікативної діяльності крізь призму компетентнісного підходу; сконструйовано ментально-мовно-дискурсивну модель вербально-комунікативної діяльності, яка є функціональною системою відкритого типу; представлено структуру комунікативної компетенції як бази даних трьох типів кластерів: пресуппозиційної компетенції, лінгвістичної компетенції, діяльнісної компетенції, що є необхідними для реалізації вербальної комунікації. Складено якісні та кількісні параметри змісту комунікативної компетентності мовної особистості, а також на основі елементів методу контент-аналізу Г. Лассвелла здійснено вимірювання (моніторинг) рівнів її сформованості для забезпечення успішності перебігу вербальної комунікації; доведено, що теоретична модель функціональної системи вербально-комунікативної діяльності та структура комунікативної компетенції є універсальними для носіїв будь-яких мов.

Ключові слова: функціональна система вербально-комунікативної діяльності, пресуппозиційна компетенція, лінгвістична компетенція, діяльнісна компетенція.

АННОТАЦИЯ

Зернецкая А.А. Функциональная система вербально-коммуникативной деятельности (компетентностный аспект) – монография.

Диссертация на соискание научной степени доктора филологических наук по специальностям 10.02.02 – русский язык, 10.02.15 – общее языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2015.

В диссертации предложен новый подход к изучению функциональной системы вербально-коммуникативной деятельности сквозь призму компетентностного подхода; сконструирована ментально-языковая дискурсивная модель вербально-коммуникативной деятельности, представляющая собой функциональную систему открытого типа. ВКД является стратегической программой, которая либо спланирована искусственно, либо пассивно выполняется коммуникантом на протяжении всей его жизни.

Ключевым этапом ВКД как функциональной системы, определяющим развитие поведения коммуниканта, является выявление целей поведения. Речевое поведение определено как сочетание выбора программы действий на уровне тактик и форм действия, адекватных преследуемым целям каждого уровня прагматических условий осуществления ВКД.

Стратегические и тактические программы ВКД разворачиваются циклически. В процессе реализации программы действий/действия могут осуществляться два типа когнитивных операций: (а) собственно реализация плановых действий/операций и (б) их коррекция с использованием обратного механизма.

Базой знаний и умений ВКД является коммуникативная компетенция – совокупность доведённых до автоматизма лингвистических и экстралингвистических знако-речевых знаний и умений производить в процессе реализации речевой деятельности (речевого поведения) действия с этими знаниями – в виде *понимания воспринимаемого* и/или *порождения пригодного для понимания* устного или письменного текста для достижения перлокутивных целей. КК включает в себя три кластера данных: пресуппозиционную компетенцию, лингвистическую компетенцию, деятельностьную компетенцию.

Пресуппозиционная компетенция – это совокупность знаний об окружающем мире и умений производить с этими знаниями когнитивные действия обработки информации с целью извлечения ее из дискурса или порождения в дискурсе.

Лингвистическая компетенция – это совокупность знаний лингвистического характера и умений производить с этими знаниями когнитивные действия с целью порождения или вычленения смысло- и формообразующих кодов дискурса.

Деятельностная компетенция – это совокупность знаний о действиях и перечень самих действий, которые производятся во время того или иного вида речевой деятельности, и умений производить эти действия с целью рецепции материализованных кодов дискурса или их продуцирование (материализация).

Предложенная ФСВКД позволяет объединить в рамках коммуникативистики существующие на сегодня многочисленные лингвистические исследования локализованного характера. В результате процесс ВКД видится как целостный, определённым образом структурированный феномен, что, в свою очередь, даёт возможность, с одной стороны, рассматривать практически любой вид ВК в виде

своего рода схемы дискурс-анализа, а с другой, – создаёт основу для качественно нового метода функционального дискурс-анализа.

Помимо этого, модель ФСВКД может способствовать дальнейшему развитию теории ВК, что, в частности, найдёт отражение в существенном расширении диапазона подходов к рассмотрению содержания и методов исследования дискурс-анализа (как рецептивного вида ВКД), которые позволят максимально учитывать как своеобразие анализируемого материала, так и особенности протекания процесса ВКД в различных коммуникативных ситуациях.

Представленное в исследовании осмысление КК (предложенное понимание структуры и содержание этого феномена) успешно может быть использовано при решении разнообразных проблем, связанных с определением содержания обучения как иностранным, так и родному языкам, и, соответственно, для создания качественных стандартов обучения по этим предметам, учитывающих различные цели и уровни владения языком, которые имеют место при реализации процесса обучения.

Ключевые слова: функциональная система вербально-коммуникативной деятельности, пресуппозиционная компетенция, лингвистическая компетенция, деятельностная компетенция.

RESUME

Zernetska A.A. Functional System of Verbal and Communicative Activities (Competence Aspect). – Monograph.

Thesis submitted for a Doctor's Degree in Philology, Specialties 10.02.02 – Russian Language, 10.02.15 – General Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Science and Education of Ukraine, Kiev, 2015.

The thesis suggests a new approach to the study of functional system of verbal and communicative activities through the competence approach. Being the open functional system, the mental-linguistic-discursive model of verbal and communicative activities has been constructed. The structure of communicative competence has been presented as databases of the following three types of clusters: presuppositional, linguistic and performance competences that are necessary for the of verbal communication realization.

The qualitative and quantitative parameters of the content of communicative competence of linguistic identity have been classified and the levels of its formation for success verbal communication have been measured due to the elements of content analysis method conducted by G. Lasswell. The level of achieving the desired perlocutionary effect (language code decoding by a reader) has been revealed in the process of verbal and communicative activities of the protagonists of prose and the authors of poetry. The theoretical model of a functional system of verbal and communicative activities and the structure of communicative competence have been proved to be universal for native speakers of any language.

Keywords: functional system of verbal and communicative activities, presuppositional competence, linguistic competence, performance competence.

Підписано до друку 17.11.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 92.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua

